

NYTFOKUS

FRA ØKONOMISK VÆKST TIL BÆREDYGTIG UDVIKLING

Sep. 2019



DN: KLIMAET KRÆVER **OPGØR MED DAGENS LANDBRUG**
FÆDRENE SIDDER **TUNGT** PÅ JORDEN
LIV PÅ LANDET MED **NY JORDBRUGSFOND**
BIOGAS – HVORFOR IKKE?

14



NOAH

NYTFOKUS



Find os

Nyt Fokus udgives som et elektronisk tidsskrift med 3-4 numre om året. Dette og tidligere numre kan læses på hjemmesiden www.nytfokus.nu, hvor man også kan tilmelde sig mailliste for orientering om nye numre.

Nyt Fokus – fra økonomisk vækst til bæredygtig udvikling.
Nr. 14 – September 2019.

Tidsskriftet Nyt Fokus inspirerer, kvalificerer og provokerer til nytænkning og debat om omstillingen til et bæredygtigt samfund, der respekterer naturens bæreevne og sikrer alle mennesker på kloden lige muligheder for et godt liv. Dette forudsætter gennemgribende forandringer af samfundet og et opgør med dogmet om fortsat vækst i økonomi og forbrug som overordnet mål. Tidsskriftet belyser problemernes årsager og sætter fokus på visioner, mål og tiltag til en reel bæredygtig udvikling.

Nyt Fokus er et uafhængigt tidsskrift udgivet af Miljøbevægelsen NOAH. Artikler i Nyt Fokus er ikke nødvendigvis udtryk for Miljøbevægelsen NOAHs holdning.

©Nyt Fokus og forfatterne.

Det er tilladt at citere tidsskriftet med tydelig kildeangivelse.

Udgiver

Miljøbevægelsen NOAH
Nørrebrogade 39, 1. TV.
2200 København N
www.noah.dk
NOAH findes også på Facebook

Redaktion

Toke Haunstrup (ansv.), Emil Hageman Christensen, Ole Busck, Niels Henrik Hooge og Sussanne Blegaa

Layout

Jonas Lidsmoes - V18

Forsidefoto

Foto: Peter Leth (Creative Commons)

ISSN: 2246-6746

Det industrialiserede landbrug har spillet fallit!	03
Landbrugets globale krise fordriver småbønder i Syd	04
Fædrene sidder tungt på jorden	08
Liv på landet	12
Dansk landbrug fanget i det agroindustrielle kompleks	14
Fremtidens landbrug med økologi	18
Et bedre og mindre landbrug	20
Biogas – hvorfor ikke?	22
DN: Klimaet kræver opgør med dagens landbrug	26
Udsyn	29
Økologist litteraturkritik - fra utopi til rå natur	30
Nyt om NOAH	34



Det industrialiserede landbrug har spillet fallit!

Dette nummer af Nyt Fokus sætter spot på det moderne landbrugs massive bidrag til migration, affolkning og miljø- og klimaforringelser. Men der skitseres også en alternativ udvikling.

— Af redaktionen —

Dansk landbrug forvalter 62 pct. af landets areal og sætter dermed et markant aftryk på landskab og natur med bl.a. tab af biologisk mangfoldighed og forurening af vandløb og grundvand til følge. Samtidig bidrager opdyrkning og dyrehold til den globale opvarmning. Det til trods, bidrager landbruget, ifølge nationalbankdirektøren, kun med 1,2 pct. til samfundets værditilvækst. Ligesom i mange andre lande, er dansk landbrug kommet ud på et miljømæssigt skråplan samtidig med at dets positive bidrag til samfund og økonomi er aftagende. Der er brug for en nytænkning af hele sektoren.

Det er baggrunden for dette temanummer om dansk landbrug, hvor vi gennem en række artikler belyser dels problemerne og deres årsager, dels mulighederne for en anderledes bæredygtig udvikling af landbruget.

Vi indleder med artiklen *Landbrugets globale krise fordriver småbønder i syd*, hvor Ole Busck viser det Globale Nord's industrialiserede landbrugssystemes ødelæggende konsekvenser for verdens småbønder. I det Globale Syd lever 2,5 mia. mennesker af smålandbrug. Disse landbrug trues af klimaforandringer og „den grønne revolution“, som har forringet jordens frugtbarhed og biodiversitet, ligesom de bliver afhængige af udenlandske investorer. Der er dog en vej ud af krisen; nemlig agro-økologi baseret på småbøndernes viden. I artiklen *Fædrene sidder tungt på jorden* beskriver Kjeld Hansen landbrugets strukturudvikling herhjemme, som har trukket et ødelæggende spor af affolkning og forfald gennem den danske provins. I høj grad takket være en liberal landbrugspolitik. Desværre er en næste bølge af udvikling under opbygning i skikkelse af udenlandske investorer og spekulanter opkøb af dansk jord. Taberne er bl.a. de unge landmænd, som har svært ved at etablere sig.

I artiklen *Dansk landbrug fanget i det agroindustrielle kompleks* beskriver Nanna Clifforth, hvordan handel med frø og kemikalier til landbruget er koncentreret på meget få agroindustrielle virksomheder. Disse virksomheder udøver en særdeles aktiv lobbyvirksomhed, ligesom agroindustrien også har indflydelse på universiteternes forskning. Det agroindustrielle

kompleks' vision for fremtidens landbrug står i kontrast til principperne bag begrebet „madsuverænitet“, hvor visionen er at producere sund mad, der passer til menneskers kultur og er produceret via retfærdige der. I Bente Hessellund Andersens artikel *Biogas – hvorfor ikke?* beskrives, hvordan behovet for at genoprette jordens frugtbarhed og biodiversitet og for at modvirke klimaændringer ikke kan adskilles. Nedbrydningen af jordens organiske materiale har bidraget med 25-50 pct. af det kulstof, som mennesker har udledt til atmosfæren siden industrialiseringen. Derfor konkluderes det, at ingen former for bioenergi, inklusive biogas, bør anvendes til energiformål.

For ikke at efterlade læseren i ren mistrøst over landbrugets aktuelle status og udvikling, har vi bedt repræsentanter fra en række organisationer i den mere progressive del af dansk landbrug og miljøbevægelse komme med deres bud på en bæredygtig omstilling. Rikke Lundsgaard, seniorrådgiver i Danmarks Naturfredningsforening, fortæller i artiklen *Liv på landet* om en ny jordbrugsfond, som gennem opkøb og forpagtning af landbrug vil skabe liv på landet for unge landmænd samt bedre natur og miljø. I artiklen *Fremtidens landbrug med økologi* giver formand for Økologisk Landsforening, Per Kølster, sit bud på fremtidens landbrug, som sætter økologien i centrum. Ole Færgeman og Henrik Kuske Schou, begge fra „Frie Bønder Levende Land“, fortæller i artiklen *Et bedre og mindre landbrug*, hvordan smartere udnyttelse af EU's støtteordninger, en ny jordbrugsfond, nytænkning i landbrugsuddannelsen og fokus på madsuverænitet kan sikre et bæredygtigt landbrug. Endelig bringer vi et interview med præsidenten for Danmarks Naturfredningsforening, Maria Gjerding, som bl.a. kræver et opgør med Danmarks kæmpe svineproduktion.

Uden for tema bringer vi en artikel af Aske Sparrebø, som giver sit bud på, hvordan naturen, og forholdet mellem menneske og natur, har udviklet sig i digtningen i moderne tid. Digtningen spejler på flere måder samtidens syn på naturen – og kan samtidig gøre os klogere på vores eget forhold til naturen.

God læselyst!

Landbrugets globale krise fordriver småbønder i Syd

Det moderne industrilandbrug, som vi kender det i ekstrem form i Danmark og flere andre lande, står i skærende kontrast til de traditionelle smålandbrug i det Globale Syd. Sidstnævnte er under angreb både af de dominerende økonomiske og politiske strukturer og forringelser af miljø og klima.

Af Ole Busck

Henved 2,5 mia. mennesker på kloden lever af og ernærer sig ved smålandbrug. I kraft af de internationale økonomiske strukturer og den politiske overlegenhed, som landene i det Globale Nord har, er denne traditionelle landbrugsform stærkt på retur. Regeringerne i udviklingslandene har generelt måttet opgive at beskytte deres smålandbrugere. De har været presset til det dels i kraft af de lånebetingelser, Verdensbanken og den Internationale Valutafond i en årrække har sat, dels på grund af Verdenshandelsorganisationens betingelser, som trods løfter ved stiftelsen i 1995 aldrig har imødekommet udviklingslandenes krav på vegne af deres smålandbrugere. Endelig er landene blevet afhængige af indkomsten fra eksportafgrøder, hvorved småbøndernes produktion og salg af afgrøder er blevet underlagt betingelserne på det internationale marked. Dermed har de skullet konkurrere med produkter fra det Globale Nord's subsidierede og fossilt-baserede industrilandbrug.

Samtidig har udviklingslandenes landbrug været under massiv indflydelse af det udviklingskoncept – „den grønne revolution“ – der som en del af hele moderniserings- og vækstparadigmet for det Globale Syd er fremhævet som vejen ud af fattigdom og sult. Anført af især amerikanske landbrugsforskere udvikledes højtydende korn- og risorter mv., som ved tilsætning af en stribe kemiske input som kunstgødning og pesticider, anvendelse af kunstvanding og mekanisering samt i nogen grad gensplejsning kunne øge landbrugets udbytte og indkomst.

Imidlertid har forskning gennem de seneste 10-20 år vist, at konsekvenserne har været forringelse af jord og frugtbarhed, fald i biodiversitet og øget ulighed i fordelingen af jorden og fødevarerne. De multinationale kemi- og fødevareregianter har været de store vindere af „den grønne revolution“, mens millioner af småbønder i en række udviklingslande har mistet deres udkomme og leveform.

Kapitalens overtagelse af jorden

Småbønderne er således blevet underkastet markedets betingelser og gjort afhængige af kapital til anskaffelse af „forbedret“ såsæd og de nødvendige kemiske input mv. for at producere. Det har åbnet vejen for at inden- og udenlandske investorer og multinationale selskaber har kunnet overtage jorden. Den globale finanskapital har også i stigende omfang fået øje på mulighederne for gevinst ved at spekulere i afgrødernes markedspris. De finansielle spekulanter's aktiver i landbrugsvarer steg fra 65 mia. dollars i 2006 til 126 mia. dollars i 2011, ifølge *Agrifood Atlas*, og udgjorde dermed 80 pct. af den finansielle handel relateret til landbrugsvarer.

Kapitalhavernes adgang til jord og naturressourcer er blevet lettet af, at småbønderne traditionelt ikke har haft skøder på jorden. Fra kolonitiden optræder jorden som „un-used land“, som lokale eller nationale regeringer har kunnet sælge ud af

» Fra 1990 til 2015 steg det globale forbrug af kød med 90 pct. Føde fra opdræt af dyr kræver fem gange så meget jord som føde fra planter for at opnå den samme ernæringsgrad.

uanset befolkningens faktiske udnyttelse af jorden, som ofte sker under forvaltning i fællesskab, de såkaldte „fælleder“. Produktionen er blevet ændret fra tilfredsstillelse af nære behov til specialiserede afgrøder i monokulturer, „green deserts“, med henblik på eksport. Resultatet af mere end et halvt århundredes varegørelse og koncentration af ejerskab i landbruget er en generel undergravning af betingelserne for at få et udkomme ved smålandbruget.

Jord, der kan dyrkes, er en knap ressource på planeten. Siden 1960 er arealet kun øget med 2 pct., mens jordens befolkning



Kommerciel agroforestry (skovlandbrug) i Waynad, Indien, hvor der dyrkes silkeeg, sort peber og te.

Foto: World Agroforestry Centre/Devashree Nayak (Creative Commons Licence)

er mere end fordoblet. Ganske vist er produktiviteten også fordoblet, især i Nord, i kraft af den stærkt øgede brug af kemiske tilsætningsstoffer, kunstvanding og maskineri, men ikke i et omfang eller i en form, der imødekommer den fattige landbefolknings behov i Syd. I de fleste lande i Syd er jorden ikke egnet til den samme form for intensiv dyrkning. Ifølge FN's fødevarer- og landbrugsorganisation FAO er 25 pct. af den globale jord i dag degraderet, eller på vej til at blive det, i kraft af erosion og frugtbarhedstab som følge af overforbruget af kemikalier, sammenpresning og tab af organisk materiale. Det gør det meget tvivlsomt om fødevarerbehovet globalt, der i 2050 vil være 70 pct. større end i dag, kan tilfredsstilles.

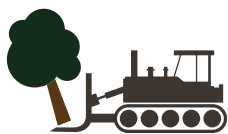
Samtidig lægger Nordens overforbrug af ressourcer et stigende beslag på den dyrkbare jord i Syd til at producere bioenergi, kød, tømmer samt fødevarer mv. til lande med et underskud af landbrugsland (kaldet *landgrabbing*). At tilfredsstille Nordens ønske om (måske) lidt renere transportbrændstof på bekostning af jord til produktion af fødevarer i Syd er helt absurd – også i betragtning af at bioenergi er en meget ineffektiv anvendelse

af jord til energiformål sammenlignet med solceller og vindkraft. Samtidig er anvendelse af jord, ofte efter rydning af tropisk skov, til produktion af dyrefoder eller til græsning for kvæg nok den mest skadelige aktivitet overhovedet. Ikke alene i forhold til klimaforandring, men også i forhold til tab af biodiversitet, udslip af næringsstoffer, ineffektiv energi-anvendelse, overforbrug af ferskvand mv. Fra 1990 til 2015 steg det globale forbrug af kød med 90 pct. Føde fra opdræt af dyr kræver fem gange så meget jord som føde fra planter for at opnå den samme ernæringsgrad.

Foringelse af økosystemer, naturressourcer og klima

Den moderne form for „rationelt“, industrielt, fossilt-baseret landbrug, der således også er i vækst i Syd, undergraver ikke alene i kraft af de økonomiske strukturer, der presser bønderne væk fra jorden, det traditionelle smålandbrug. Men smålandbruget, der baserer sig på en umiddelbar sammenhæng med de naturlige ressourcer og økosystemer, undergraves også

4.941



**Ændret jordanvendelse:
konvertering af skov
nedbrydning af tørvejord**

2.060



**Mave/tarm
gæring**

815



**Gødning fra dyr
på græsgange**

731



Kunstgødning

728



Energiforbrug

517



Dyrkning af ris

507



**Afgrøderester,
spredning af dyregødning,
kultivering af jord**

361



**Håndtering af
dyregødning**

245



**Afbrænding af
savanne og
afgrøderester**

De globale udledninger af drivhusgasser (i mio. CO₂-ækvivalenter) fra landbrug, skovbrug og anden udnyttelse af jorden.

Kilde: Figuren er hentet fra rapporten **Agriculture at a crossroads**

ecology, og skove blev beskyttet bedre, kunne 37 pct. af drivhusgasudledningen forhindres uden fald i produktionen af fødevarer og fibre ifølge World Resources Institute.

Ifølge FN's special rapporteur, Philip Alston, bærer udviklingslandene omkring 75 pct. af omkostningerne ved klimakrisen til trods for at den fattigste halvdel af jordens befolkning kun er ansvarlig for 10 pct. af klimagasudledningen. Ifølge *IPCC's seneste rapport* fra august 2019, bidrager den nuværende form for landbrug globalt i særdeleshed til den globale opvarmning, mens, omvendt, en brug af jorden, der skåner skoven og bevarer jordens kulstof, er helt nødvendig for at reducere drivhusgasudledningen. Et omfattende studie *udgivet i Science i juni 2018* viser, at hvis forbruget af kød- og mejeriprodukter globalt blev elimineret, kunne klodens landbrugsareal reduceres med mere end 75 pct. – og stadig give nok føde til alle. Kød- og mejeriprodukter dækker kun 18 pct. af menneskehedens forbrug af kalorier og 37 pct. af proteinet, men bruger 83 pct. af landbrugsarealet og giver 60 pct. af landbrugets udledning af drivhusgasser. Kød og mejeri-produktionen medvirker desuden til forurening, næringsstofudledning og vandforbrug.

Studiet viste også, at kødkvæg på afskovede arealer giver 12 gange mere

drivhusgasudledning og bruger 50 gange mere jord end kødkvæg på frugtbare, naturlige enge. Det er således muligt at reducere skadevirkningerne uden at hele klodens befolkning bliver veganere.

Et paradigmeskift er nødvendigt

„Business as usual is no longer an option“ stod der i en rapport fra et internationalt panel af landbrugseksperter (AASTD), *Agriculture at a crossroads*, udgivet af FN og Verdensbanken i 2008 og underskrevet af 58 regeringer. Sammenfaldet af økonomiske, sociale og naturmæssige faktorer, der fjerner betingelserne for det traditionelle smålandbrug i Syd og truer økosystemerne globalt, får eksperterne til i klare vendinger at bortdømme den herskende „landbrugsmæssige trædemølle“: Med stigende eksterne input (...) er produktionen stigende, mens producentpriser falder. De eneste virksomheder, der kan overleve på markedet, er dem som er et trin foran deres konkurrenter ved at investere i rationalisering og ekspansion, eller som har lokale fordele. Hvis andre indhenter dem, begynder en ny runde. Der er ingen udsigt til en ende på denne trædemølle. Jo mere globalt markedet er, jo højere er hastigheden og jo mere uigennemsigtig bliver spillet for hver deltager. Herhjemme

af overudnyttelsen og forringelsen af netop disse naturlige betingelser, således at landbefolkningens overlevelsesmuligheder forsvinder.

Betingelserne for at drive landbrug og leve af det forringes, når biodiversiteten falder så voldsomt, som den FN-nedsatte kommission IPBES netop har dokumenteret, når ferskvandsressourcerne udtømmes, jordens frugtbarhed forringes og klimaændringer betyder meget mindre og mere ustabil regn i Syd. Hvis priserne på småbøndernes afgrøder tilmed falder på grund af finanskapitalens spekulation og de manglende muligheder for national regulering, må bønderne udvide arealet, fælde regnskov, udtømme vandreservoirer osv.

Globalt bidrager landbruget væsentligt til klimaforandringerne. Ifølge FN's Klimapanel IPCC er landbruget, og den måde jorden i det hele taget anvendes på, ansvarlig for en fjerdedel af den globale udledning af drivhusgasser. Halvdelen heraf skyldes ændret anvendelsen af jorden, idet skove bliver til agerland eller græsningsarealer, tørvemoser drænes og biomasse afbrændes. Hvis formen for landbrug blev ændret i retning af den traditionelle form for smålandbrug i Syd, som kaldes *agro*

» Hvis forbruget af kød- og mejeriprodukter globalt blev elimineret, kunne klodens landbrugsareal reduceres med mere end 75 pct. – og stadig give nok føde til alle.

erkender landbrugets interesseorganisation Landbrug og Fødevarer, at de er en del af samme trædemølle.

Uanset at landbrugsproduktionen globalt er steget, og ifølge rapporten ville kunne ernære 12-14 mia. mennesker, hvis høsten blev udnyttet uden spild og så effektivt som muligt, er enormt mange mennesker stadig underernærede, samtidig med at fedme er et stigende problem i de rige lande. Trædemøllen er en strukturel fejludvikling af landbruget i forhold til at bekæmpe sulten. Af de underernærede lever 70 pct. på landet, og netop det lokale landbrug er afgørende for at bekæmpe sulten, hvilket selv Verdensbanken fremhæver. UNCTAD udgav i 2013 rapporten *Wake up before it is too late*, som tilsvarende kaldte på et nødvendigt paradigmeskift væk fra den „grønne revolution“ og til en tilgang baseret på „økologisk intensivring“ med vægt på bevarelse af jordens kulstofindhold, bedre sammenhæng mellem dyrkning af afgrøder og husdyrhold samt inklusion af træer i landbruget (*agro forestry*).

Godt 800 mio. mennesker sultar fortsat på verdensplan og tallet er stigende. Ovennævnte rapporter og megen forskning har gjort det klart, at skal sulten bekæmpes er et paradigmeskifte til en mere økologisk (i bred forstand) tilgang nødvendig. En række af FN's verdensmål, især „frihed for sult“, der indeholder fødevarer-sikkerhed og bedre ernæring samt fremme af bæredygtigt landbrug, øget produktivitet i landbruget og forbedret indkomst for smålandbrugere, peger også på et paradigmeskift, der forbedrer betingelserne for det traditionelle smålandbrug.

I 2005 udtalte den daværende formand for Dansk Landbrug til dagbladet Information: Et af de store problemer i verden i dag er, at nogle lande stadig har alt for mange landmænd. I Danmark, USA mv. er der kun 3-4 pct. beskæftiget i landbruget, i de fattige lande er det 30-40 og helt op til 70 pct.

Det er nok en af de mest snæversynede betragtninger man kan høre fra en dansk beslutningstager. Men uomtvisteligt er det jo, at den politik og de strukturer, dansk landbrug har støttet og deltaget i på globalt plan, har undermineret betingelserne for smålandbruget i en sådan grad, at mange hundrede millioner mennesker, der tidligere ernærede sig ved smålandbruget, har måttet opgive det og er migreret til byerne eller udlandet. Allerede i 2007 oversteg den globale bybefolkning

landbefolkningen. I dag lever omkring 1 mia. mennesker under kummerlige forhold i storbyernes slum. De tidligere landbrugere har ikke blot mistet deres jord og udkomme, de har også tabt deres sociale samhørighed, deres kultur og identitet. Ikke underligt at så mange af dem søger til lande i Nord.

Er der modstand?

FN-systemet producerer fremragende undersøgelser og rapporter, men har ikke kompetence til at ændre det herskende landbrugsregime, der domineres af Nord. Ej heller har FN nogen magt i forhold til Verdensbanken, Valutafonden og Verdenshandelsorganisationen eller de handelsregimer, der styres af USA, EU mv. Eller i forhold til den lille håndfuld af internationale gigantfirmaer, der styrer det globale marked for fødevarer, såsæd, kunstgødning og pesticider mv., og som har infiltreret Nord's landbrugsorganisationer.

Der findes dog sammenslutninger af bondeorganisationer og grønne NGO'er, som kæmper for et andet paradigme. Globalt skønnes bevægelsen La Via Campesina at omfatte omkring 200 mio. småbønder med regionale og nationale medlemsorganisationer, der alle er involveret i kampe for at trodse kapitalens overtagelse af jorden og bevare småbøndernes traditionelle rettigheder og viden som basis for produktion til tilfredsstillelse af lokale fødevarerbehov og beskyttelse af de naturlige ressourcer. Danske Frie bønder – levende land er medlem. Det bærende tema for kampen er Madsuverænit, dvs. retten til lokalt og på demokratisk vis at bestemme over jorden og producere på en bæredygtig måde. Men det er en svær kamp, når f.eks. Bill Gates donerer milliarder til landbrugssammenslutninger i Afrika, der udbreder den rationelle, industrielle tilgang.

Ole Busck er lektor ved Institut for Planlægning på Aalborg Universitet og medlem af redaktionen bag Nyt Fokus.

Fædrene sidder tungt på jorden

Tusinder af tragiske tvangsauktioner understreger, hvor fejlagtig den liberale landbrugspolitik har været. Med en ubønhørlig logik har den banet vejen for udenlandske investorer og spekulanters opkøb af dansk jord. Unge danske landmænd har ingen chance, med mindre de er født med en guldske i munden.

Af Kjeld Hansen

Se dig ud en sommerdag, skrev digteren Jeppe Aakjær i 1904 og malede et smukt, solskinsfyldt billede af et Danmark med driftige gårde i frodige landskaber, med lærkesang foroven og humlebier og bærbuske i blomst fornedet og børn i leg overalt.

Se dig ud en sommerdag, siger jeg i 2019, men forbered dig på et helt andet billede. Solen skinner stadig, men ellers er alt forandret. Ager og eng er omdannet til kilometerlange markblokke med byg og hvede – og intet andet – til svinefabrikernes millioner af dyr. Lærken er fløjet, humler og bærbuske ryddet af vejen, og børn i leg er der stort set ingen af.

Landbrugets strukturudvikling har siden 2001 trukket et ødelæggende spor af affolkning og forfald gennem den danske provins. Og nej, kurven er ikke knækket – den næste afgørende bølge i strukturudviklingen er under opbygning. Den kommer i skikkelse af udenlandske investorer.

Kineserne har allerede købt de første 13 minkfarme, japanerne er på vej ind i danske havbrug, mens flere end 600 hollandske og tyske mælkeproducenter allerede udgør en del af dansk landbrug. Store internationale agroindustrier og spekulanter står også på spring efter den seneste liberalisering af landbrugsloven.

Den trådte i kraft den 1. januar 2015 under protest fra de unge landmænd i Landboungdom og fra Familielandbruget,

men til stående applaus fra Landbrug & Fødevarers talsmand for de store godser. De unge og familielandbruget frygtede stigende jordpriser, mens de store godser bød velkommen til velhavere og spekulanter udefra med kapital til de mange nødlidende godser og store fabrikslandbrug.

Her er to eksempler på, hvordan det er gået indtil nu.

I marts 2017 opkøbte den tyske fødevarekoncern Wernsing den store svinefabrik Hallumgade i Kvong nord for Varde. En talsmand for Wernsing oplyste til dagspressen, at koncernen har købt svineproduktionen som et investeringsobjekt. På lang sigt tror man, at prisen på landbrugsjord vil stige. Der fulgte 720 hektar jord med i købet.

I januar 2019

købte investeringsselskabet Farm Company A/S sit femte danske landbrug på 545 hektar og ejer nu i alt 1.600 hektar i Danmark. Farm Company består af investorer fra England, Hong Kong og Holland. Der findes ingen registerdata for udenlandske investorerers ejerskab af danske landbrugsejendomme, og Landbrugsstyrelsen har siden 2012 undladt at kontrollere landbrugslovens bopælskrav, så det samlede omfang af udenlandske ejere kendes ikke.

Af hensyn til samfundsøkonomien

Da fødevareminister Mariann Fischer Boel i foråret 2004 skulle begrunde sit lovforslag om en liberalisering af landbrugsloven, mente ministeren, at liberaliseringen ville styrke samfundsøkonomien. Få år senere viste det stik modsatte sig at blive resultatet.

Da finanskrisen ramte Danmark i 2008, gik de nye storlandbrug konkurs fra en kant af. Imidlertid er det en stor misforståelse at tro, at det var finanskrisen, der smadrede dansk storlandbrug. Tværtimod var det den løsslupne liberalisering, der havde skabt

» Fortsætter strukturudviklingen med samme hastighed, vil der ikke længere være landmænd under 40 år i 2024.



Foto: Kjeld Hansen

de ikke-bæredygtige strukturer og den økonomiske letsindighed, der fik krisen til at ramme landbruget ekstra hårdt.

Fremfor alle blev taberne de unge landmænd, og i dag er dansk landbrug totalt domineret af ældre mænd.

Danmarks Statistik har analyseret aldersfordelingen blandt selvstændige landmænd og kan dokumentere, at der bliver færre og færre unge. I 2017 var 6,3 pct. (2.196 landmænd) under 40 år, hvor antallet 20 år tidligere i 1997 havde været 22,6 pct. (14.261 landmænd). I løbet af de samme 20 år steg gennemsnitsalderen fra 52 år til 57 år. Fortsætter strukturudviklingen med samme hastighed, vil der ikke længere være landmænd under 40 år i 2024.

Det økonomiske roulettespil

Da fødevareminister Mariann Fischer Boel i december 2001 bekendtgjorde, at nu skulle den danske landmand frisættes til vækst og økonomisk fremgang, stillede tusinder af landmænd sig straks i kø for at låne penge til mere jord, flere dyr og nye stalde. Banker og pengeinstitutter nærmest sloges indbyrdes om at betjene dem.

Ti år senere handlede slagsmålet om, hvem der skulle have skylden for, at det hele var gået så gruelt galt.

Liberaliseringerne af jord- og landbrugslovgivningen skabte sammen med Fogh-regeringernes letsindige finanspolitik en euforisk stemning blandt rigtig mange landmænd. Kollektivt kastede de al fornuft over bord for at sætte gang i jordprisernes

» Landbrugets strukturudvikling har siden 2001 trukket et ødelæggende spor af affolkning og forfald gennem den danske provins. Og nej, kurven er ikke knækket ...

himmelflugt. Helt oppe omkring 400.000 kr. pr. hektar blev der handlet jord til, uanset at en hektar næppe kan forrente mere end 100.000 kr.

Frem til oktober 2008 steg jordpriserne med 285 pct.

Der var tale om en regulær prisboble i fuld udvikling, men det ville ingen vide af. En prisboble kan karakteriseres som en kraftig og ofte uholdbar stigning af en vares pris, der ikke stemmer overens med den øvrige økonomiske udvikling i samfundet. Prisbobler ses især på fast ejendom og jord, og de brister før eller siden.

Landbruget er skurken

Et ekspertudvalg af økonomiprofessorer, bankfolk og embedsmænd blev efter finanskrisen sat til at undersøge, hvorfor krisen ramte Danmark hårdere end mange andre lande. Rangvidudvalget, der blev opkaldt efter formanden, CBS-professor Jesper Rangvid, fremlagde i september 2013 sin rapport med denne overordnede konklusion:

„Finanskrisen i Danmark opstod som konsekvens af et kompliceret samspil mellem en række forudgående forhold, herunder

» Hvis EU-støtten i de kommende år omlægges til klima- og naturstøtte, som meget tyder på vil ske, får erhvervet en kæmpechance for at lægge kursen om og generobre både folkets gunst og det yndige land.

en forholdsvis høj og tilsyneladende holdbar økonomisk vækst, der medførte en udbredt optimisme og deraf følgende generel undervurdering af risiko, procyklisk (konjunkturmedløbende) finanspolitik, procyklisk regulering af den finansielle sektor, lempelige finansielle vilkår, risikosøgende kreditinstitutter og utilstrækkelig selskabsledelse i en række pengeinstitutter. Årsagen til finanskrisen er således en kombination af mange faktorer – både internationale og nationale – der spillede sammen, og det er derfor ikke muligt at udpege én årsag eller én skurk bag den finansielle krise.“

Når det gælder ansvaret i landbruget, kan skurken udpeges uden større besvær. Det kan kun placeres hos landmændene selv og deres organisationer. Alle til hobe ønskede de sig mere jord, og det var lobbyisterne på Axelborg, der pressede på for at få landbrugsloven ændret, så alle kunne blive godsejere i hartkorn. Havde regeringen fastholdt landbrugsloven med loft over hvor mange hektar, den enkelte landmand kunne eje, var så mange landmænd aldrig endt i gældsældnen.

Her er de rå tal: Fra 165 mia. kr. i 2000 bliver landbrugets gæld fordoblet til 355 mia. kr. i 2010, før finanskrisen tvinger bankerne til at smække kassen i for flere landbrugsudlån. Siden da har gælden ikke rokket sig alverden. I 2016 lå beløbet stadig på tyngende 353 mia. kr., mens en smule blev hævlet af i det gode år 2017. Stadigvæk skylder de 34.731 landbrug i 2018 dog 341 mia. kr. eller små 10 mio. kr. hver. Landbrugets samlede gæld svarer i dag til halvdelen af den årlige finanslov (2017) for hele riget.

Nationalt kompromis efterlyses

Uden at ryste på stemmen kan man roligt konkludere, at statsminister Anders Fogh Rasmussens og hans efterfølgeres liberale landbrugsprojekt og letsindige finanspolitik for længst er forlist med mænd og mus. Men hvor alvorlig er situationen?

Skal man tro erhvervets lobbyister på Axelborg, så lukker og slukker dansk landbrug den dag i morgen, hvis ikke politikerne leverer lempelser på de såkaldte „rammevilkår“ – skatter, afgifter og miljøkrav – samt lønniveauet for medhjælpere.

Den sang skal man måske ikke tage så alvorlig, da den går på samme melodi, som lobbyisterne har afsunget gennem flere årtier. Trods masser af støtteordninger og hjælpepakker, som

f.eks. Grøn Vækst-pakken i 2011 og Landbrugspakken i 2015, lyder sangen stadig.

Mere tankevækkende er det, at et seriøst medie som nyhedsbrevet Mandag Morgen synger med på fællessangen. I et større tema om erhvervets mange problemer i februar 2019 mente nyhedsbrevet, at „hvis dansk landbrug skal ud af sin dybe gældskrise, og sektoren samtidig skal levere større reduktioner i udledninger af klimaskadelige drivhusgasser, forudsætter det et bredt nationalt kompromis af et omfang, der kan måle sig med det historiske Kanslergadeforlig i 1933.“

Det er store ord. Kanslergade-forliget betragtes som det 20. århundredes største politiske bedrift.

Fagfolk foreslår rå kapitalisme

Slet så dramatisk vurderer fagøkonomerne situationen for de dele af landbrugserhvervet, der har pådraget sig den høje gæld. Nationalbankens direktør, Lars Rohde, mener ikke, at erhvervet har nogen afgørende betydning for den danske samfundsøkonomi. I et interview med Landbrugsavisen i oktober 2018 lagde han disse tal på bordet:

„Landbrugets betydning er på skrupp. I dag er det kun 1,2 procent af samfundets værditilvækst – det vi kalder bruttofaktorindkomsten – der kommer fra landbruget. I 1980 bidrog landbruget med fem procent. Siden finanskrisen er det danske bruttonationalprodukt steget med 10 procent. I forhold til det betyder landbrugets 1,2 procent relativt lidt for den danske økonomi.“

Lars Rohde lagde dog ikke skjul på, at Nationalbanken ser en alvorlig krise i dele af landbruget.

I andet halvår af 2018 opgjorde Nationalbanken gælden i landbruget til 312 mia. kr. Vel at mærke for et erhverv, der i 2017 for første gang havde under 10.000 heltidslandmænd, og blandt dem er der mange med ondt i økonomien. Ifølge Nationalbankens analyse var der hverken betalt rente, gebyr eller afdrag i mere end 90 dage på ca. 40 pct. af de mellemstore bankers landbrugsudlån.

Lars Rohde understregede, at „situationen kalder på den rå kapitalisme, som landbruget selv hylder. Nogle skal tage tabene, for sådan er spillereglerne. De bedste overlever, og det er en

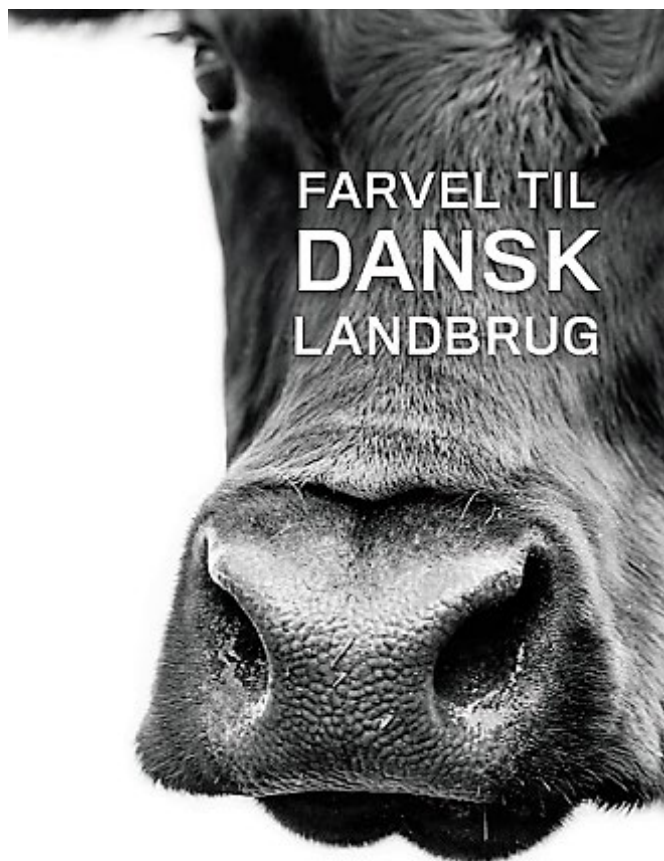
fordel for landbruget, hvis den dårligste tredjedel bliver hjulpet ud af erhvervet. Det vil få produktiviteten til at stige – ud fra den betragtning, at det er dem med de dårligste driftsresultater, der forsvinder.“

Og han fortsætter: „Landbruget er en del af en markedsøkonomi, og det er det eneste erhverv, hvor man ikke kan få lov at gå fallit i fred. Man glemmer helt, at der er en stor del, der klarer sig fremragende. Det vil være en fordel for alle, hvis den dårligste tredjedel af bedrifterne blev overtaget af de dygtigste.“

60 mia. kr. i udlandet

Kan man tro Landbrugsavisen, så går det faktisk rigtig godt for den halvdel af landmændene, der ikke befinder sig i risikozonen. Her er et par eksempler.

Ganske vist finder Danmarks største konventionelle svineproducent, Martin Lund Madsen fra Bramming, det utilfredsstillende med 5,5 mio. kr. på bundlinjen efter skat i 2018. Skylden lægger han på de depressive svinepriser, og så var der jo også noget tørke. På den anden side var han måske noget forvænt efter et overskud på 23 mio. kr. året før.



KJELD HANSEN

Kjeld Hansen barsler til november med en ny bog, som uddyber emnerne, der behandles i denne artikel.

Økologerne er ingen undtagelse, heller ikke når det gælder svin. Den største økologiske svineproducent, Bertel Hestbjerg fra Holstebro, landede i 2016 et overskud på 26,2 mio. kr. i sine tre selskaber. Det var en markant forbedring i forhold til det samlede 2015-resultat før skat på 20,5 mio. kr.

Udvider man horisonten til også at omfatte danske landmænd med investeringer i udlandet, så venter der noget af en overraskelse. Hele 5.000 danske landmænd ejer angiveligt 450.000 hektar landbrugsjord uden for Danmarks grænser; det svarer faktisk til mere end halvdelen af heltidslandmændene og til 17 pct. af det danske landbrugsareal. Tilsammen står de for investeringer på ca. 60 mia. kr. i jord, maskiner, stalde, dyr, lagerfaciliteter, slagterier og i de senere år også i biogasanlæg.

Vi betaler selv EU-støtten

Landbrugserhvervets proklamerede problemer kan forekomme overraskende, al den stund at alle, der ejer landbrugsjord, hvert år modtager betydelig økonomisk støtte, fortrinsvis fra EU. Siden 1972 har alle jordejere været på fast løn fra fællesskabet, og landbrugsstøtten udgjorde i 2016 ca. 36 pct. af de samlede midler i EU's budget.

I de seneste år har den direkte landbrugsstøtte til danske jordejere ligget på omkring 7 mia. kr. årligt, men for Danmark er EU-støtten ingen god forretning. Vi betaler relativt mere til EU-budgettet, end vi modtager. Ifølge EU-Oplysningen bidrog vi med 17,8 mia. kr. i 2016, men fik samme år kun 10,6 mia. retur. Det betyder, at de danske skatteydere selv betaler stort set hele landbrugsstøtten, selvom den formelt kommer fra Bruxelles.

Og så er der pengene, som landbruget trods alle besværligheder selv henter hjem. Ifølge Landbrug & Fødevarer er der tale om 92 mia. kr. om året. Er det imponerende? Landbruget disponerer trods alt over 62 pct. af Danmarks areal, og sammenligner man med andre landbrugsnationer, er det faktisk ganske beskedent.

Danmark og Holland har samme arealstørrelse, og andelen, der dyrkes, er den samme, men hvor de danske landmænd altså haler 92 mia. kr. hjem årligt, der scorer de hollandske landmænd hele 696 mia. kr. Forskellen er den, at hollænderne producerer langt flere højværdiprodukter end dansk landbrug, der stædigt satser på masseproduktion af billige bulkvarer som f.eks. svinekød.

Strukturudviklingen, miljøproblemerne og den voksende folkelige uvilje er dansk landbrugs største udfordring, og det bliver bare værre og værre. Hvis EU-støtten i de kommende år omlægges til klima- og naturstøtte, som meget tyder på vil ske, får erhvervet en kæmpechance for at lægge kursen om og generobre både folkets gunst og det yndige land.

Kjeld Hansen er forfatter og journalist og har gennem en lang årrække fulgt den hjemlige miljø- og naturdebat tæt. Denne artikel bygger på research hans nye bog „Farvel til dansk landbrug“, der udkommer på Gads Forlag i oktober 2019.

Liv på landet

Ny jordbrugsfond vil skabe liv på landet for unge landmænd, for naturen og for miljøet gennem opkøb og forpagtning af landbrug. Danmarks Naturfredningsforening er medinitiativtager, og foreningens landbrugspolitiske seniorrådgiver beretter her om baggrunden og den aktuelle status.

Af Rikke Lundsgaard

Landbrugsbedrifter i Danmark er store og dyre. Samtidig har landbruget været igennem mange, alvorlige kriseår. Så det har været svært, faktisk nærmest umuligt, for unge landmænd (m/k) at købe en gård. Bankerne har simpelthen ikke villet låne de store summer ud.

Samtidig står vi i en situation, hvor natur, miljø og klima er under voldsomt pres. En stor del af det pres kommer fra den måde, vi driver landbrug på. Landbrugsarealerne bliver pløjet, sprøjtet og gødet for meget.

Ny fond vil gøre en forskel

Det er på denne baggrund, at Danmarks Økologiske Jordbrugsfond (DØJ) blev stiftet i februar 2017 af Danmarks Naturfredningsforening og Økologisk Landsforening. Bag fonden ligger ønsket om at skabe en tredobbelt bundlinje. Vi skal skabe muligheder for, at unge landmænd kan komme i gang med at drive landbrug, vi skal skabe bedre forhold for biodiversiteten i landbrugslandet og vi skal passe på miljøet, herunder vandmiljøet og klimaet.

For begge de stiftende foreninger er økologien den bedste måde at drive landbrug på. Der bliver dyrket mad, som de fleste danskere gerne vil betale ekstra for. Samtidig bruges der ingen sprøjtegift, gødningsniveauet er lavere, der dyrkes flere forskellige afgrøder på markerne og generelt mere græs. Faktorer, der tilsammen bidrager til flere insekter, fugle og blomster, giver lavere udvaskning til vandmiljøet og har potentialet til at lagre mere kulstof i jorden og på den måde skåne klimaet for CO₂.

Det er vigtigt at understrege, at så længe vi skal dyrke mad til milliarder af mennesker i verden, og til millioner i Danmark,

så skal ploven sættes i jorden med de negative konsekvenser, det har for omgivelserne. Hvad enten vi taler om økologisk eller konventionelt landbrug. Men økologien bidrager positivt på alle de nævnte parametre. Og der er heldigvis masser af plads til forbedring.

Opgør med selvejet

Så, hvordan løser man den enorme opgave? Det brugte vi et par år til at finde ud af. Den første hurdle er, at de unge landmænd skal gøre op med tanken om selveje. Selvejet er nok det mest hæderkronede princip i danske landmænds selvforståelse. Egen fod under eget bord er et mantra, som har været svært at bryde. Men, når en landbrugsbedrift koster op imod 50 mio. kr. eller mere, så er det jo håbløst for unge landmænd at komme i gang. Så vi søgte inspiration fra andre, som også havde søgt nye veje. Blandt andet Merkur Andelskasse og AP Pension, som har

haft projekter med landmænd, hvis jord var blevet købt af andre, hvorefter de fik mulighed for at blive på ejendommen og drive den videre.

Efter at have overvejet forskellige modeller for finansiering, besluttede

vi til sidst at oprette et aktieselskab og udbyde aktier til alle interesserede. Det forudgående arbejde blev finansieret dels ved en bevilling fra Villumfonden til at undersøge alternative ejerformer, dels ved at de to stiftende foreninger hver stillede 200.000 kr. til rådighed.

En lang proces

Vi skulle dog igennem en længere proces med myndighederne for at få lov til at sælge aktier. Når man beder folk om at investere

» Vi skal skabe muligheder for, at unge landmænd kan komme i gang med at drive landbrug, vi skal skabe bedre forhold for biodiversiteten i landbrugslandet og vi skal passe på miljøet, herunder vandmiljøet og klimaet.

deres penge i køb af aktier, skal man kunne garantere, at man passer godt på de penge, der bliver betroet en. Det sker gennem et såkaldt prospekt.

Fra september 2017 til udgangen af januar 2018 solgte vi igennem vores datterselskab Dansk Økojord A/S aktier for over 27 mio. kr. De penge kan så yngle ved, at vi kan tage lån i kreditforeninger for ca. to gange aktiekapitalens størrelse. Så vi har haft ca. 80 mio. kr. at købe landbrugsejendomme for.

Når man tænker på, at de danske landmænds samlede gæld er på over 350 mia. kr., så er det jo kun et lille beløb. Vi regner heller ikke med, at DØJ kommer til at kunne købe millioner af hektar (der er omkring 2,3 mio. hektar dansk landbrugsjord). Men det har vist sig, at der har været en meget stor interesse fra offentligheden om vores initiativ. Mange landmænd vil gerne sælge jord til os, og mange landmænd vil gerne i betragtning, så de endelig kan komme i gang med at lave det, de er uddannet til og føler lidenskab for, nemlig at dyrke jorden.

Danmarks Økologiske Jordbrugsfond kan således være en katalysator for andre lignende initiativer og forhåbentlig vise, at det er muligt at få glæde og overskud i landbruget, også selvom man ikke selv ejer jorden.

Vores aktier blev solgt i portioner af mindst 25.000 kr. Flere end 600 danskere, helt almindelige mennesker, virksomheder og fonde købte aktier for, som sagt, mere end 27 mio. kr. Mange spurgte os, hvorfor det ikke var muligt at købe for et mindre beløb, fordi 25.000 kr. er mange penge for de fleste. Det er der en god grund til. De koster lige så meget, rent administrativt, at sælge en aktie til 25.000 kr. som at sælge en til 1.000 kr. Alle har ret til samme grundige behandling. Og vi ønskede at holde de administrative omkostninger så langt nede som muligt. Jo dyrere det er at drive fonden og aktieselskabet, desto dyrere

bliver renterne for de landmænd, der skal drive jorden, fordi de forpagter jorden af os.

Og det lod sig heldigvis også gøre at sælge så mange aktier, at vi kunne komme i gang.

Nyt aktiesalg

Indtil nu har vi foretaget i alt fem investeringer (den sidste i marts 2019). Dermed har Dansk Økojord A/S købt 393 hektar siden selskabet blev stiftet i februar 2018. Der er købt jord for 45 mio. kr. Heraf er der anvendt 14 mio. kr. af aktiekapitalen – resten er realkredit.

Vores direktør, Kim Quist, kører landet tyndt og ser på nye ejendomme og holder møder med håbefulde landmænd, så vi har snart brugt hele aktiekapitalen. Derfor har vi fra den 1. juni åbnet for en ny runde aktiesalg. Denne gang fra 10.000 kr. og opad.

I maj 2019 holdt vi den første generalforsamling i Dansk Økojord. Mange glade aktionærer var mødt frem for at høre, hvordan vi havde forvaltet deres penge. Det er selvfølgelig meningen, at deres investering skal give afkast på et tidspunkt. Men, det er også helt sikkert, at det afkast både kommer som renter (små!) på pengene, og især i form af glade landmænd, mere natur og et bedre miljø på de ejendomme, vi har købt.

Rikke Lundsgaard er landbrugspolitisk seniorrådgiver i Danmarks Naturfredningsforening. Læs mere om Danmarks Økologiske Jordbrugsfond på hjemmesiden jordbrugsfond.dk.



I det kuperede terræn ved Brorfelde på Sjælland, syd for Holbæk, har Danmarks Økologiske Jordbrugsfond købt 55 hektar konventionel landbrugsjord, som nu omlægges til økologisk drift. Rapsmarken (billedet) udgør en del af arealet. Jorden forpagtes af den 38-årige Thomas Forsingdal Hansen, som vil drive alsidig økologisk planteproduktion. Foto: Den Økologiske Jordbrugsfond

Dansk landbrug fanget i det agroindustrielle kompleks

I det sidste halve år har NOAH besøgt landbrug over hele landet. De var meget forskellige, men fælles udfordringer bandt dem sammen. Udfordringer, som udspringer af den agroindustrielle udvikling, som Danmark og det øvrige Globale Nord har gennemgået, med alvorlige konsekvenser for miljøet, livet på landet og landbrugerne.

Af Nanna L. Clifforth

Der var især tre historier, der gik igen blandt de landbrug vi besøgte: supermarkedernes kontrol, barriererne for de mindre landbrug og forbrugernes vaner. I Danmark sidder to butikskæder på 70 pct. af dagligvarehandlen. Supermarkeder har stor magt, da de vælger, hvilke produkter der er tilgængelige i deres butikker, samtidig med at de kan sænke de priser, de giver leverandørerne. Supermarkeds-kæderne presser priserne, som landmændene kan sælge deres råvarer for, i bund og binder dem i kontrakter. Kravene fra detailhandlen til form og størrelse på frugt og grøntsager skaber desuden et stort spild i primærproduktionen. Denne koncentration og markedsdominans begrænser jordbrugerens, men også forbrugerens, valgmuligheder, og derved opnår en håndfuld virksomheder kontrol med fødevarerproduktionen og -priserne.

Udover at det er svært for mindre jordbrug at levere til supermarkeder, oplever mange mindre landbrug, at krav om certificeringer og standarder besværliggør produktion og salg. Derudover er en vigtig del af, hvorfor det er svært at være et mindre landbrug, EU's landbrugspolitik. Støtten gives pr. hektar og under de nuværende støtteordninger modtager 20 pct. af landbrugene 80 pct. af landbrugsstøtten. Under landbrugsstøtten findes frivillige støtteordninger, som medlemsstaterne kan vælge at implementere. Det er for eksempel muligt at støtte mindre landbrug ved at betale et højere støttebeløb for de første 30 hektar. Det har Danmark valgt ikke at implementere. Dertil er der lidt støtte til grønne tiltag, som de mindre landbrug oftest leverer.

Forbrugerne har desuden indflydelse på, hvilket landbrug det er muligt at drive. Danskerne er nogle af dem i verden, der bruger den laveste del af deres indkomst på mad og drikke (ca. 10 pct.), til gengæld bruger vi relativt flest penge på køkkener i forhold til hvad vi putter ind i dem. Danskerne har derudover et af de største kødforbrug i verden. Alt i alt støtter vores madvaner et landbrug, der hverken fungerer for dem, der producerer vores mad, eller for miljøet.

Danmark – det dårlige eksempel

Historierne giver et fint billede af, hvilken udvikling dansk landbrug har gennemgået. Danmark er et af de mest opdyrkede lande i verden, med ca. 60 pct. af arealet under plov. Heraf bliver 80 pct. brugt til foderproduktion til især de 31 mio. svin, der produceres årligt. Hertil kommer en sojaimport fra Sydamerika til foder fra et areal på størrelse med Sjælland og Falster. Danmark har altså en stor landbrugsproduktion, men en lille madproduktion. På mange måder afspejler Danmark den landbrugsudvikling, der i høj grad har kendetegnet det Globale Nord, men som også på nykolonialistisk vis er på vej i Syd.

Der er blevet færre og færre landbrug i Danmark (fra ca. 210.000 i 1951 til 40.000 i 2015), samtidig med at beskæftigelsen i sektoren er faldet fra ca. 90.000 i det primære landbrug i 2000 til 63.000 i 2015. Samtidig bliver landbrugene større og større: i 1970 var 1 pct. over 100 hektar, i 2015 var det 23 pct. (se graf på s. 16). Koncentrationen af jordejerskab er intensiveret og i Danmark er lovgivningen, der regulerer handel med landbrugsjord, gradvist blevet liberaliseret (se også artiklen *Fædrene sidder tungt på jorden* i dette nummer).

» I Danmark sidder to butikskæder på 70 pct. af dagligvarehandlen.

Der eksisterer ikke længere et loft over, hvor meget jord en enkeltperson eller et selskab kan eje. I 2015 frafaldt bopælspligt og uddannelse som ufravigelige krav til ejerskab over dansk landbrugsjord. Det betyder, at der ikke længere er krav om, at en uddannet landmand skal have bestemmende indflydelse på en gård, der eksempelvis ejes af en udenlandsk kapitalfond. Dansk landbrugsjord er således blevet en handelsvare, der kan udnyttes til at skabe overskud til aktionærer i aktieselskaber og pensionsfonde. Ministeriet hævder ikke at kende til

omfanget af denne udvikling. Flere danske landbrug er også blevet til store virksomheder, som opkøber jord i særligt Østeuropa og de baltiske lande, hvortil de intensive landbrugsmetoder eksporteres.

Danmarks landbrug er eksportorienteret og der produceres således til et globalt marked, hvor den vigtigste konkurrenceparameter er pris. Derfor skabes et kapløb mod de dårligste forhold for miljøet og det sociale. Økonomien i dansk landbrug er dog heller ikke god. I 2018 var indkomsten 1,5 mia. kr. efter at landbrugsstøtten er trukket fra. I 2015 og 2016 var indkomsten negativ, henholdsvis 6,0 og 4,3 mia. kr. Det er især de konventionelle svineproducenter der taber penge (se graf på s. 17). Dansk landbrug har en gældsprocent på 58, hvilket svarer til fire gange produktionens værdi.

Det industrielle, eksportorienterede landbrug har også sat sit aftryk på miljøet og klimaet. Landbrugets andel af den samlede drivhusgasudledning er steget til over 30 pct., når ændret landanvendelse medregnes. Biodiversiteten er stærkt på retur, og der er ganske lidt plads til naturen. Der er alvorlige problemer med vandmiljøet, som bliver forurenet af næringsstoffer og sprøjtegifte. Alligevel indgår landbrugerne i en ond økonomisk cirkel, hvor de skal gøre mere og mere af det samme, hvis de ikke vil gå konkurs. Hvorfor fortsætter denne udvikling?

» Koncentrationen af ejerskab i agroindustrien omsættes til politisk magt, når de magtfulde virksomheder opnår indflydelse på lovgivning og forskningsmiljøer.

Det agroindustrielle kompleks

Det agroindustrielle kompleks har globaliseret og industrialiseret landbruget og er kendetegnet af global handel, spekulation, ejerskabskoncentration og lobbyisme, som har gjort fødevarerproduktion til et profitspørgsmål, hvor mad er et biprodukt.

Fødevarer og de ressourcer, der skal til for at producere dem, indgår i stigende grad på et globalt marked. Små aktører udsættes for konkurrence med agroindustrien i et globalt kapløb mod bunden. Vilklårene tilgodeser de største virksomheder og har gjort fødevarer til globale handelsvarer. Værdien af den globale fødevarerexport blev således femdoblet fra 1990 til 2014. En vækst skabt primært af handels- og investeringsaftaler under verdenshandelsorganisationen WTO og bilaterale aftaler. Det giver hovedsageligt markedsadgang for store transnationale virksomheder.

Fødevareregiganterne er afhængige af at åbne nye markeder ved at fjerne handelsbarrierer. Et eksempel er den europæiske gigant Nestlé, som i 2015 afsatte 70 pct. af sit globale salg uden for Europa og Nordamerika. Det globale handelssystem og liberaliseringstendensen inden for handel med landbrugsprodukter har undermineret national lovgivning, men er ikke blevet erstattet af en international reguleringsinstans, der kunne garantere rettigheder og en bæredygtig produktion.

Fokus på eksportorienteret vækst har banet vejen for, at EU's fødevarerproducenter fortsat har kunnet vokse trods overproduktion på det europæiske marked. Handelspolitikken har således været med til at bane vejen for et eksportorienteret europæisk fabrikslandbrug med en voksende produktion af billigt kød.

Agroindustrielle virksomheder opnår også stadig mere kontrol over produktionsmidlerne i fødevarersektoren. Den industrialiserede fødevarerproduktion er afhængig af en kæde af produktionsmidler og infrastruktur, der omfatter frø, kraftfoder, pesticider og kunstgødning, maskiner tilpasset specialiseret storskalaproduktion samt forarbejdning og distribution. Alt dette er i høj grad kontrolleret af nogle få agroindustrielle selskaber. Denne koncentration og markedsdominans begrænser jordbrugeres og forbrugeres valgmuligheder, og derved opnår en håndfuld virksomheder kontrol med fødevarerproduktionen og -priserne. Magten ligger derfor ikke hos den enkelte forbruger og dennes indkøbsvalg.

De halvtreds største forarbejdningsvirksomheder står for 50 pct. af det globale salg, og de største virksomheder har opnået den største vækst. I Europa står de fire største forarbejdningsvirksomheder således for 61 pct. af morgenmadsprodukterne, 74 pct. af babymaden og 56 pct. af supperne. Mindre producenters forhandlingsstyrke er derved blevet mindsket til fordel for store fødevarerproducenter.



Tegning: Terese Skovhus

» Handelspolitikken har været med til at bane vejen for et eksportorienteret europæisk fabrikslandbrug med en voksende produktion af billigt kød.

Med de seneste tre megafusioner mellem Bayer og Monsanto, Syngenta og ChemChina samt Dow og Dupont er vi i dag vidne til monopollignende tilstande på markederne for agroindustrielle inputs. De tre firmaer ejer og kontrollerer nu 60 pct. af verdens kommercielle frø og landbrugskemikalier. Konsolideringstendensen er et politisk valg, som muliggøres af EU's (manglende) konkurrenceregler. Godkendelsen af fusionen mellem Bayer og Monsanto i 2017 er et bevis på, at reglerne understøtter magtkoncentrationen og dermed ikke udgør et tilstrækkeligt regelsæt.

Præcisionslandbrug

En af de nye og voksende tendenser i landbrugsproduktionen er teknologidrevet præcisionslandbrug: GPS-kørsel, tilpasset dossering af gødning og pesticider og registrering af mange forskellige produktionsforhold i landbruget samt analyse af disse data. Ved at indsamle og analysere data om jord, nedbør, såsæd og lignende beregnes, hvor, hvornår og med hvor meget der skal gødskes og sprøjtes med pesticider. Teknologilandbruget er gradvist ved at underminere jordbrugerens faglighed

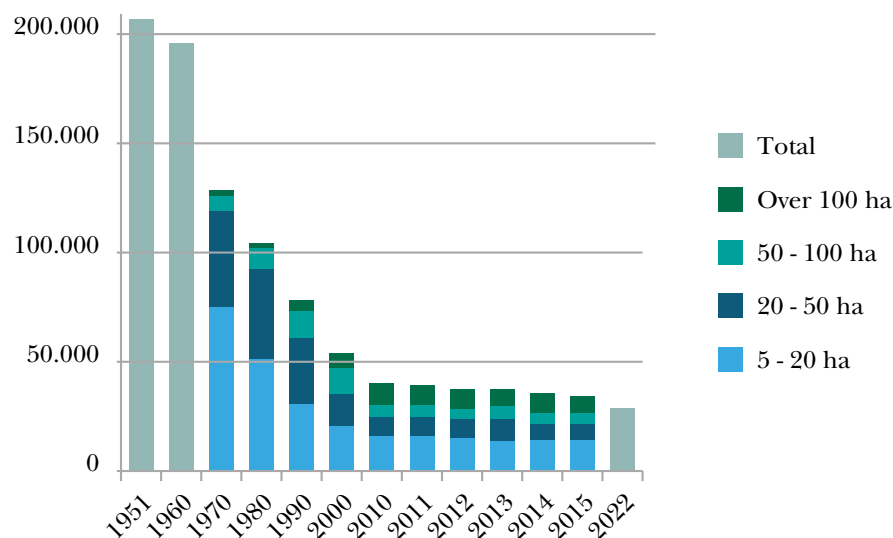
og beslutningskraft, idet landbrugsproduktionen i stigende grad dikteres af input, maskiner og analyser kontrolleret af virksomheder.

Dataene kan samkøres i dataplatforme, som tilbydes jordbrugere af store virksomheder som John Deeres *Operation Center*, Ag Leaders *AgFiniti FMIS* eller Monsanto's *Climate FieldView*. Det betyder, at når jordbrugere benytter disse dataplatforme, sender de også enorme mængder data til virksomhederne, der ejer platformene. Der ses også samarbejde med maskinproducenter. *Climate FieldView* modtager således data i real-time fra blandt andet så- og sprøjtemaskiner. Virksomhederne indsamler enorme datamængder og gør det mulig at samkøre dem med eksempelvis markedsdata eller vejrdata. Platformene bruger dataene til at udarbejde rådgivning til jordbrugeren om landbrugspraksisser og produkter, for eksempel hvornår vedkommende skal gøde og sprøjte. Denne rådgivning vil være baseret på de produkter og den type landbrug, som virksomhederne producerer og promoverer – altså en industriel storskalalandbrugsmodel baseret på sprøjtegifte og kunstgødning i kombination med tunge maskiner.

De, der har dataene, har altså magten og kan bestemme, hvordan fødevarerproduktionen vil se ud. Udnyttelsen af teknologi og data er i høj grad tilpasset det industrialiserede storskalalandbrug, og dermed tjener denne udvikling de største agro-virksomheder og forstærker koncentrationen i fødevarer systemet. Det er dybt kritisk, at der ikke eksisterer regulering på hverken EU eller nationalt niveau, der regulerer kontrollen med data, der opsamles af agro-virksomheder.

Agroindustriens politiske magt

Der er massive interesser i opretholdelsen af det agroindustrielle landbrugs-system. Koncentrationen af ejerskab i agroindustrien omsættes til politisk magt, når de magtfulde virksomheder

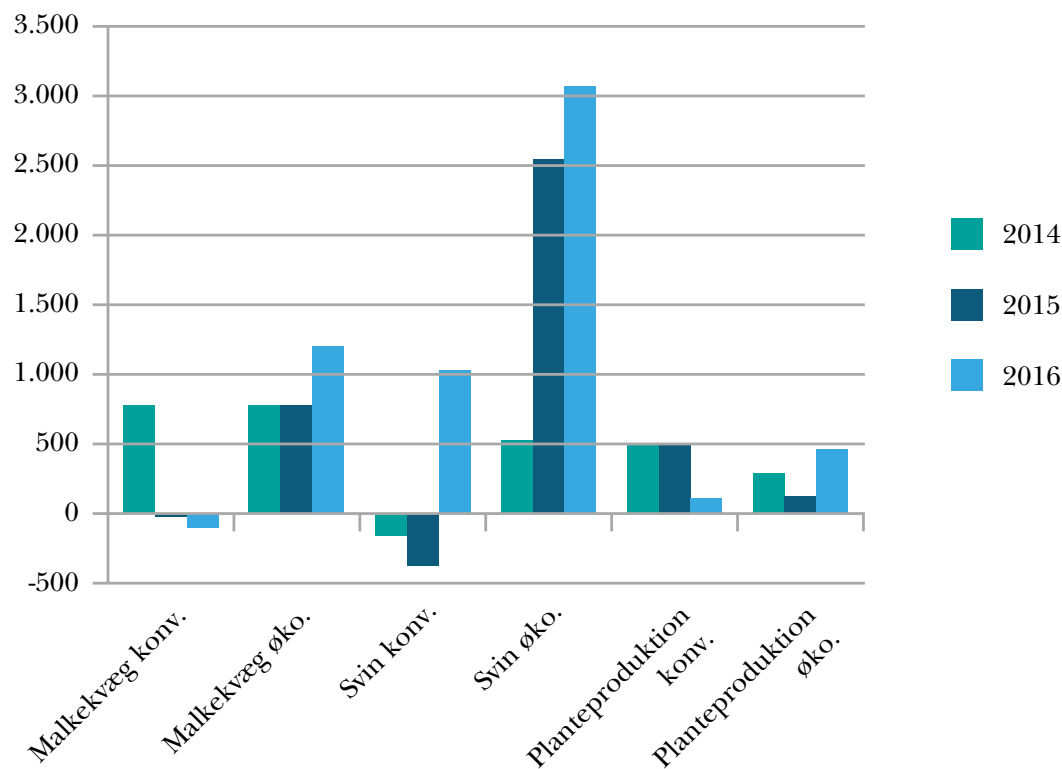


Bedrifter fordelt efter arealstørrelse 1961-2022 (antal). Tallet for 2022 er en fremskrivning.

Kilde: *Sådan ligger landet*, Danmarks Naturfredningsforening (s. 59).

Gennemsnitligt driftsresultat for udvalgte heltidsbedrifter 2014-2016 (1.000 kr.).

Kilde: *Sådan ligger landet*, Danmarks Naturfredningsforening (s. 63).



opnår indflydelse på lovgivning og forskningsmiljøer. Eksempelvis var der i udgangspunktet et fokus på miljø og natur i forbindelse med de seneste reformer af EU's landbrugspolitik, men de grønne visioner blev ikke i tilstrækkelig grad omsat til politik. Det skyldes til dels den store ubalance i lobbyvirksomhed i EU-Kommissionen. Ifølge en undersøgelse fra Corporate Europe Observatory i 2012 stod fødevarer- og agroindustrien for cirka 79 pct. af lobbyvirksomheden under den seneste reformproces.

Politikudvikling motiveres og understøttes af forskning, der har til hensigt at øge vidensgrundlaget. Men forskere er afhængige af finansiering til deres forskning og kan derfor lade sig påvirke af bevillingsgivernes interesser. Både myndigheder og private virksomheder indgår samarbejder med forskningsinstitutioner og er dermed med til at påvirke prioriteringerne i forskningsverdenen. Finansieringen kan således kompromittere den frie forskning og stå i vejen for forskning, der kunne give større viden om bæredygtige alternativer. Noget af den forskning, der udføres på universiteterne, er medfinansieret af de store agro-virksomheder. Det gælder eksempelvis Bayer på Københavns Universitet, hvorved Bayer opnår kontrol over resultaterne.

Madsuverænit: Bonden og borgeren i centrum

Landbruget er i dag en af hovedårsagerne til den økologiske krise. Samtidig rummer sektoren heldigvis mange potentialer for at opnå en bæredygtig og retfærdig fremtid. Det kræver, at det agroindustrielle fødevareregime erstattes med principperne

for madsuverænit, hvor mad er en grundlæggende rettighed, som skal gælde alle på jorden, og et grundlæggende behov, som alle skal have dækket.

Madsuverænit betyder, at alle mennesker – på tværs af geografi og generationer – har ret til sund mad, der passer til deres kultur og er produceret via retfærdige og bæredygtige metoder. Dette indebærer, at mennesker selv har ret til at definere og have kontrol over deres egne fødevarer- og jordbrugs-systemer, og dermed kan nogle befolkningers madsuverænit ikke ske på bekostning af andres. Kontrollen skal gives tilbage til bønderne i stedet for at være i hænderne på få transnationale virksomheder.

Småskala-jordbrug i primært det Globale Syd brødføder 70 pct. af verden, og de gør det med 25 pct. af de ressourcer, der bliver brugt i den globale landbrugsproduktion. Det agroindustrielle landbrug står i stærk kontrast til dette og brødføder 30 pct. af jordens befolkning med 75 pct. af ressourcerne. Der er derfor ingen tvivl om hvilket landbrug, der skal støttes og hvilket jordbrug, landbruget i Danmark skal omlægges til.

Nanna L. Clifforth er kampagne- og researchmedarbejder i NOAH og arbejder med madsuverænit og økonomisk retfærdighed. Læs mere om madsuverænit og problemerne med det agroindustrielle landbrug på noah.dk.

Fremtidens landbrug med økologi

Per Kølster, formand for Økologisk Landsforening, giver her sit bud på fremtidens landbrug med udgangspunkt i Økologisk Landsforenings vision om at bringe økologien i centrum.

Af Per Kølster

Økologisk Landsforenings helt klare mål er, at 30 pct. af landbruget og 30 pct. af handlen med fødevarer er økologisk i 2030. I dag er det henholdsvis cirka 10 og 12 pct. For nogen er det et meget uambitiøst mål, for andre det modsatte. Der skal ikke herske tvivl om, at vi mener alt landbrug bør være økologisk. Det er ikke det samme som at sige, at fremtidens økologi skal have den form, som vi kender i dag.

Landbrugets historiske forandring

Set i det lange, historiske perspektiv har vilkårene for landbruget aldrig været konstante og forandringerne har nogle gange endda været dramatiske. For lidt over 200 år siden besluttede samfundets top at lave en omfattende jordfordeling ved at flytte mange af gårdene ud fra landsbyerne, fordele dem jævnt og samtidig samle jorden omkring gården. Det var en total omlægning af et system fra et historisk fællesskab til et system med „hver mand sin lykke“. Målet var at dygtiggøre bonden og skabe et helt nyt momentum for landbrugets økonomi med indførelsen af den liberale markedsøkonomi.

Det blev trædestenen til de sidste århundreders videnskabsbaserede, teknologiske landbrugsdrift. Da andelsbevægelsen etablerede over 1.000 lokale mejerier i slutningen af 1800-tallet, blev der sat yderligere system i landbruget. Hvor den første revolution skabte basis for indførelse af moderne teknologi, blev den anden revolution med andelsbevægelsen den, der for alvor fik sat system i landbrugseksporten. Altså en reorganisering og en forretningsmodel, der har skabt grobund for den danske velfærd.

Men landbruget har lige siden været underlagt en negativ spiral med sin egen succes som drivkraft. Den omfattende, videnskabsbaserede intensivering har haft kemien som sit omdrejningspunkt, mens den strukturelle udvikling med EU's landbrugspolitik i generationer har understøttet en fejlagtig og økologisk uforvarlig benyttelse af jorden. Samlet har dette givet anledning til en hårdnakket debat om landbruget. Her har økologien forsøgt sig med at skabe en alternativ vej, som demonstrerer løsninger i praksis.

Økologiens rolle

Økologisk landbrug har på overbevisende facon vist, at landbrug kan drives på en måde, der respekterer naturens grænser og samtidig, i forening med forbrugerne, sikrer betalingen af den pris, skånsomheden koster. Vores arbejde i Økologisk Landsforening handler om, hvordan vi fortsat kan fremme denne udvikling på alle niveauer. Det gælder politiske tiltag til at ændre landbrugspolitikken både herhjemme og i EU.

Økologisk Landsforening arbejder for, at tilskud alene gives for at landbruget kan levere det, vi kalder samfundsgoder, og ikke, som i dag, som et slags indkomstilskud til den enkelte landmand, styret af størrelsen på hans areal.

Vi arbejder for at skabe en regulering, der med økologiske metoder sikrer rent drikkevand, fri for især pesticidrester. Sådan at vi ikke alene får et fornuftigt naturindhold i landbrugslandskabet, men at landbruget også bidrager til den biodiversitet, som er afgørende for klodens fremtid. Ikke mindst arbejder Økologisk Landsforening for de mange specifikke klimatiltag i landbrugssektoren, som skal styrke landbrugets bidrag til at undgå klodens overophedning.

Konturer af en fremtid

Landbruget er en del af os alle og en forudsætning for vores eksistens. På lang sigt skal vi skabe helt nye billeder af en



Foto: Kjeld Hansen



Foto: Nikolaj F. Rasmussen (Creative Commons)

fremtid, som ingen af os kender, men som vi kan ane konturerne af. Så meget desto vigtigere er det at tænke i den robusthed eller „resilience“, som kan medvirke til at afbøde fremtidige usikkerheder og risici. Og det fødevarer-system vi har i dag er i det lys lige så utidssvarende, som det system der sled bønderne ihjel og drev rovdrift på 1700-tallets landskab og samfund.

Ligheden er, at vi dengang havde en lang fredperiode frem til Napoleonskrigene, mens forskellen er, at vi dengang havde en forholdsvis handlekraftig enevælde. I dag skal vi – heldigvis – trækkes med et langsommeligt parlamentarisk system, både her og i EU, hvor interesser, lobbyisme og politiske modstrømme gør det uhyre vanskeligt at sætte en tydelig retning på den helt uomgængelige og nødvendige omstilling.

Men hvem vil give afkald? Og hvem skal betale regningen for forandringen? Hvordan kan vi se for os, at vi kan skabe den grønne omstilling, samtidig med at vi undgår kamp om adgangen til velstanden?

Den gode side af historien er, at forudsat klima- og biodiversitetsforandringerne ikke bliver helt vanvittige, så

» Det nye er, at vi igen skal til at sætte markant fokus på genrejsningen af et marked med det nære, det direkte, det friske, det sæsonorienterede, det lokale, og det cirkulære i centrum.

lever vi i et land, som er særdeles privilegeret med jord og nedbør, der tilsammen kan sikre mad til langt flere end os, der bor her. Produktionspotentialet, også med økologiske metoder, betyder, at vi ikke skal frygte sult og mangel på drikkevand. Og får vi ændret landbrugsdriften i den økologiske retning, så vil vi formentlig også være i stand til at vende udviklingen, også i vores omgivende hav og fjorde, og dermed sikre, at vi igen kan få et rigt fiskeri. Vi har både et grønt og et blått spejlskab.

Et nyt fødevarer-system

Hvad skal der til? I min optik skal vi erkende, at vi har brug for at vi ser os selv som det overskudsland, der fortsat kan eksportere fødevarer, og dermed bidrage konstruktivt og forpligtende til at forsyne andre end os selv med mad. Det nye er, at vi igen skal til at sætte markant fokus på genrejsningen af et marked med det nære, det direkte, det friske, det sæsonorienterede, det lokale, og det cirkulære i centrum. Et marked, der kan sikre, at uanset hvad der sker omkring os, så har vi et velfungerende og originalt dansk fødevarer-system, der har genlært os, hvordan vi kan sætte pris på og udnytte de enorme muligheder, vi har for at frembringe de mest utrolige råvarer og den mest utrolige mad, vi kan drømme om.

Vi har levet i en æra af, at alt er muligt. Supermarkederne er blevet en udstilling af det globale fødevarer-systems monopoli-sering af ganske få råvarer, som paradoksalt nok fremstår, som om der er tale om en enorm variation. Ja, vi kan få de særeste tropiske frugter året rundt, men vi kan ikke få en dugfrisk dansk asparges, dér hvor vi plejer at handle. Vi skal lære at

elske og udnytte vores egne muligheder. Vi skal spise meget, meget mere grønt og mindre kød. Kombinationen af at tænke i et nyt køkken og marked gør, at vi samtidig kan se landbruget som et spejl, hvor produktionsmønstret vil ændre sig radikalt.

Vi skal se for os, at vi igen får små lette maskiner, som kan udnytte et landskab, hvor marker igen bliver mindre og om-

kranset af hegn og træer, som skaber natur, nye produkter og deponerer kulstof. Intensiteten i dyrkningsarealet skal forstærkes, men med metoder vi dårligt kender i dag. Landbrugets drift skal være naturforeneligt. Og vi skal holde op med at tro på, at vi kan kontrollere naturen med metoder, der er fremmede for naturen selv.

Per Kølster er formand for Økologisk Landsforening, uddannet agronom og har mange års erfaring inden for økologisk landbrug.

Et bedre og mindre landbrug

Den danske forening „Frie Bønder Levende Land“ arbejder for en bæredygtig omstilling af dansk landbrug. Vejen hertil indebærer, ifølge foreningen, smartere udnyttelse af EU's støtteordninger, jordbrugsfond, nytænkning i landbrugsuddannelsen og fokus på madsuverænit.

————— Ole Færgeman og Henrik Kuske Schou —————

Midt i forrige århundrede var der flere hundrede tusinde landbrug i Danmark. Man kunne færdes i landskabet ad de mange små markveje, og der var liv på landet. Der var mennesker, og der var insektliv og fugleliv.

Det er alt sammen ændret. Nu er der kun godt 30.000 landbrug tilbage, og hvert år forsvinder yderligere ca. 1.000 af dem. Jorden samles i store marker, som hører til stedse større industrilandbrug. De drives for det meste med brug af pesticider og kunst- eller dyregødning. Der er meget langt til levende hegn, så insekter og fugle er der ikke mange af, og der er stort set ingen mennesker. Måske en ensom mand i en stor traktor. Selv det syn vil forsvinde, når robotterne er taget i brug. Uden politisk handling er danskernes mening om det hele uden betydning, fordi langt de fleste landbrugsprodukter er til eksport.

Kan det blive anderledes?

Kunne det være anderledes? Ikke ifølge de store landbrugsorganisationer, Landbrug & Fødevarer og Bæredygtigt Landbrug. Der betragter man udviklingen som nødvendig og uundgåelig. Det gør vi ikke i *Frie Bønder Levende Land*, som er den danske del af *La Via Campesina*, en verdensomspændende forening af små landmænd og -kvinder. Men vi anerkender naturligvis vanskelighederne ved at ændre dette triste billede.

Vi forstår godt, at de store dagligvarekæder foretrækker de ensartede produkter fra et globalt industrialiseret landbrug. Vi forstår godt foderstofselskabernes rabatordninger for store leverancer til store landmænd. Vi forstår også udmærket, at produktion til et verdensmarked betyder lave fødevarerpriser, lav indtjening til landmanden og behov for omfattende støtte fra staten og EU. Og vi forstår godt, at indtjeningen kan blive lidt større jo færre medhjælpere landmanden skal

aflønne. Vi forstår også, at han kan spare på egne arbejdskraft, hvis han kan flokmedicinere sine dyr og sprøjte sine marker. Og vi forstår godt, at han foretrækker at investere i endnu større maskiner frem for at betale skat. Og vi forstår inderligt godt, at han ikke har brug for endnu flere dokumentationskrav og endnu flere besøg fra statens kontrollanter.

Alt det, og mere til, forstår vi så godt så godt. Men hvis vi alle – og hermed mener vi alle danske forbrugere og vælgere – ville det anderledes, kunne det også være anderledes. Det kræver blot viljen til at erkende landbrugets reelle økonomiske og økologiske betydning, og det kræver politisk vilje.

For det første kunne vi udnytte de muligheder for hjælp til de mindre landbrug som allerede findes i EU's landbrugsordninger. Det drejer sig eksempelvis om muligheden for omfordeling af noget af den direkte landbrugsstøtte til de mindre landbrug, som danske landbrugsministre bevidst har fravalgt.

Jordbrugsfond

For det andet kunne den danske stat etablere en jordbrugsfond til opkøb af fallerede store landbrugsejendomme og udstykke dem i mindre ejendomme. De kunne så forpagtes og måske

» Et gennemarbejdet forslag om en sådan jordbrugsfond blev slagtet af den borgerlige regering, som trådte til i efteråret 2001. Det er på høje tid, at det igen bliver forelagt Folketinget.

købes af unge landmænd, som ikke har råd til at købe de store. Et gennemarbejdet forslag om en sådan jordbrugsfond blev slagtet af den borgerlige regering, som trådte til i efteråret 2001. Det er på høje tid, at det igen bliver forelagt Folketinget.

Fonden bør have en grundkapital på en milliard kroner og råde over 10 milliarder kroner i statslån eller statsgarantier. Den skal

» Hvis vi alle – og hermed mener vi alle danske forbrugere og vælgere – ville det anderledes, kunne det være anderledes.



Foto: Peter Leth (Creative Commons)

i det mindste være stor nok til at købe og udstykke 30-40 store ejendomme om året. Det ville skabe 300-400 mindre ejendomme, såfremt hver af de store blev udstykket i ti mindre ejendomme. I sig selv vil en sådan jordreform ikke være tilstrækkelig til at kompensere for de ca. 1.000 landbrug, som lukkes hvert år. Men dels ville det være en god begyndelse, dels skal antallet af nye mindre landbrug afspejle antallet af unge mennesker, der vil uddanne sig til landmænd.

For det tredje bør uddannelsen af landbrugslever derfor i langt højere grad omfatte oplæring i former for landbrug, der sigter på lokal produktion af mad af høj kvalitet, dvs. forskellige former for økologisk eller regenerativt landbrug, evt. biodynamisk landbrug, f.eks. permakultur. Selvom de udnytter præcisionslandbrug i lille skala, er de alle mere arbejdskrævende, og det er netop pointen. Der er brug for mange flere mennesker i godt landbrug, så der igen kommer liv på landet.

Madsuverænitet i dansk udmøntning

En sådan tilgang til et bedre landbrug kunne indgå i en dansk udmøntning af begrebet „madsuverænitet.“ Begrebet stammer fra *La Via Campesinas* arbejde i udviklingslandene, men det er ligeså relevant for lande som Danmark.

Ud over sikkerhed for, at der er mad nok (fødevarer-sikkerhed), ligger der i begrebet, at der er demokratisk kontrol med produktion og fordeling af sund mad, tilpasset verdens forskellige madkulturer. I Danmark, som i andre europæiske lande, styres produktion, distribution og salg af fødevarer af stadigt færre

store erhvervsvirksomheder, hvis interesser ikke nødvendigvis er de samme som landmændenes, fiskernes, forbrugernes og det øvrige samfunds. I sagens natur er de derfor ikke forenelige med en forestilling om madsuverænitet.

Bæredygtig forvaltning af landbrugsjorden og havets fiskebestande forudsætter endvidere, at der i befolkningen er nok kompetente landmænd og fiskere. Beskyttelse og fremme af småskala-landbrug og -fiskeri, hvor det gode håndværk i arbejdet med naturens goder trives, er således centrale i begrebet, madsuverænitet.

Hertil kommer, at det fysiske grundlag for fødevarerproduktionen, dvs. landbrugsjorden, åerne, fjordene og havet omkring Danmark, ikke altid forvaltes således, at naturen beskyttes og fødevarerproduktionen er sikret for vores efterkommere. Endelig har produktion og forbrug af fødevarer i Danmark konsekvenser for andre dele af verden. Madsuverænitet i Danmark har derfor begrænset mening, hvis den underminerer mulighederne for demokratisk kontrol med bæredygtig produktion af fødevarer i andre lande.

Forfatterne til denne artikel er begge aktive i Frie Bønder Levende Land. Ole Færgeman er uddannet læge og driver et hobbylandbrug i Knebel på Djursland. Henrik Kuske Schou er næstformand i foreningen, uddannet inden for landbrug og grovvarebranchen og driver et husmandsbrug ved Tureby mellem Køge og Haslev.

Biogas - hvorfor ikke?

Vi har en gæld til jorden, som skal betales tilbage. Gennem århundreder har vi udpint muldjorden for organisk materiale. Resultatet er et ofte overset bidrag til den øgede mængde af drivhusgasser i atmosfæren. Det er i den sammenhæng produktion af biogas skal vurderes.

Af Bente Hessellund Andersen

Et vigtigt element i NOAHs arbejde er, at vi arbejder for et regenerativt jordbrug, der kan genoprette jordfrugtbarhed og biodiversitet. Vi har også gennem mange år peget på den klimamæssige betydning af at genoprette jord- og plantesystemerne – og at alle former for bioenergi underminerer disse muligheder.

I forhold til klimaet er det ikke nok, at vi nedbringer udledningen fra energiproduktion, transport og landbrug. De nødvendige målsætninger kan kun nås, hvis vi øger kulstoflagringen i biosfæren.

Vores kritik af biogas skal ses i lyset af disse kendsgerninger: behovet for at genoprette jordens frugtbarhed og biodiversitet og behovet for at modvirke klimaforandringerne. Disse to aspekter kan ikke adskilles.

Biogas udpiner jorden

Produktionen af biogas bygger på fortsat udpining af jorden. Det er nemlig ikke rentabelt at forgasse gylle, uden at der tilsættes store mængder af organisk materiale – og de fleste biogas-anlæg kører på en blanding af gylle og plantemateriale samt en gang imellem også husholdningsaffald eller spildevandsslam. Affald fra industri og husholdninger rækker ikke langt i forhold til de mængder gylle, der i de nuværende planer ønskes anvendt. Og når der tilsættes planterester eller majs, vil det medføre øget tæring på jordens humus, hvilket igen påvirker jordens frugtbarhed negativt på både kort og langt sigt. Det resulterer også i fortsatte CO₂-emissioner fra den dyrkede jord, for det er CO₂, der udledes, når humus iltes og nedbrydes.

Hvis vi skal nå klimamålsætningerne, kan det ikke nytte noget, at vi bliver ved med at udpine jorden for organisk materiale – tværtimod er det på høje tid, at vi betaler kulstofgælden tilbage til jorden. Det anslås, at nedbrydningen af jordens organiske pulje har givet anledning til mellem en fjerdedel og halvdelen af den samlede mængde kulstof, der er udledt som resultat af menneskelige aktiviteter siden industrialiseringen

tog fart. Dertil skal lægges alt det kulstof, der er mistet fra det overjordiske plantedække. Hvis vi som verdenssamfund forstår og lærer at genopbygge disse kulstoflagre, har vi en chance for at nå de nødvendige klimamål. Dette er ligeså nødvendigt som at standse afbrændingen af fossile brændstoffer. Derfor bør ingen former for bioenergi anvendes som erstatning for fossile brændsler.

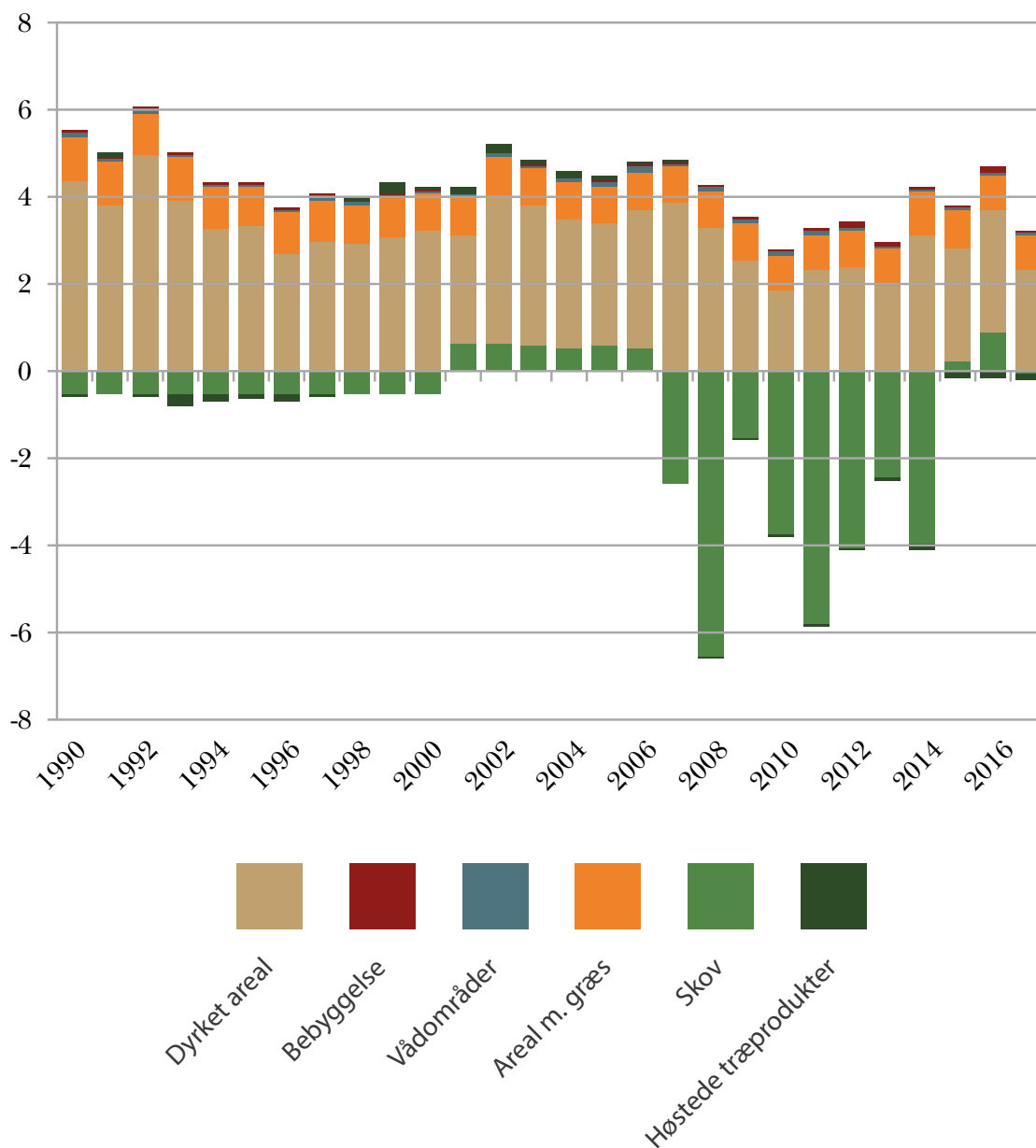
I forbindelse med biogas har vi kunnet følge en debat, hvor kritikere har fremført, at der bliver tilbageført mindre organisk materiale til jorden fra afgasset gylle og plantemateriale, end hvis der bliver kørt frisk gylle eller gødning ud. Dette er af biogas fortalere blevet modsagt med nyere undersøgelser, der peger på, at selvom mængden af kulstof i det afgassede materiale er mindre, er det til gengæld meget stærkere bundet, og at kulstoffet derfor forbliver i jorden i meget længere tid. Med dette argument forenkles klimadebatten til udelukkende at handle om kulstof og klima. Det tager ikke hensyn til, hvordan det påvirker livsbetingelserne for jordens organismer, at „levende“ gødning og planterester erstattes af mere eller mindre dødt materiale. Det på trods af, at en meget stor del af vores biodiversitet netop er knyttet til den „levende jord“.

» I forhold til klimaet er det ikke nok, at vi nedbringer udledningen fra energiproduktion, transport og landbrug. De nødvendige målsætninger kan kun nås, hvis vi øger kulstoflagringen i biosfæren.

Disse forenkledte anskuelser negligerer desuden den helt overordnede betydning af, at så megen landbrugsjord indgår i ligningen. En enorm arealanvendelse til foderproduktion er jo en forudsætning for den store gylleproduktion.

Det konventionelle landbrug har valgt at satse på en høj produktion af animalske produkter til eksport og en stor og ret ensidig planteproduktion til husdyrfoder, der desuden suppleres med importeret proteinfoder primært i form af soja. Herhjemme såvel som i Sydamerika, der producerer den

Optag og frigivelse af kulstof fra LULUCF i Danmark 1990-2017, opgjort som mio. ton CO₂-ækvivalenter. Se artiklen for nærmere beskrivelse. Kilde: UNFCCC, 2019.



soja vores husdyr får, sker der en fortsat og dramatisk tæring på det organiske materiale. Grafen viser, hvordan billedet ser ud i Danmark.

Landbrugets oversete klimabelastning

I de officielle opgørelser medregnes kun metan og lattergas, når landbrugets udledning af klimagasser opgøres. Desuden en mindre mængde CO₂, som stammer fra kalkning af landbrugsjorden og spredning af visse former for kunstgødning. Almindeligvis indgår landbrugets

udledning fra nedbrydning af jordens organiske materiale ikke i klimaregnskabet. Den er ellers af samme størrelsesorden som metan og lattergas, der hver udgør rundt regnet 10 pct. af Danmarks udledning.

Bidraget fra nedbrydning af det organiske materiale i landbrugsjorden kan man derimod finde i den såkaldte LULUCF-sektor (Land-Use, Land-Use-Change and Forestry), der omhandler emissioner eller kulstofoptag relateret til: Arealanvendelse, ændringer i arealanvendelse og skovbrug. Landbrugets andel heraf er forbundet til „Dyrket areal“ og „Areal med græs“ (se grafen). Det svinger fra år til år, om LULUCF’s samlede bidrag er positivt eller negativt. Hvis det er positivt, bidrager det til klimaforandringerne, og hvis det er negativt binder det derimod atmosfærisk kulstof.

Udledningen er især relateret til det specifikke års klimatiske forhold (temperatur og nedbør) samt afgrødevalg i landbruget og skovforvaltning. I forbindelse med landbruget er der helt overvejende tale om CO₂-emissioner, der kommer fra dyrkning af enårige afgrøder, hvor jordbehandlingen sætter gang i nedbrydningen af organisk materiale.

De år, hvor det samlede optag har været større end udledningerne (som i 2008 og 2010-12), har det været på grund af tilvækst i skovene og skovplantning. Landbrugsproduktionen har alle årene bidraget med en nettoudledning (se grafen på s. 23). Bemærk, at dette ikke kun gælder for det dyrkede areal, men også for arealerne med græs, selv om græsarealer kan binde meget kulstof, hvis de får lov til at ligge som ekstensive græsningsarealer i mange år. Når de danske græsarealer alligevel samlet set udleder CO₂, er det udtryk for, at størstedelen af græsarealerne jævnlige pløjes om.

Det skal også bemærkes, at selv om det på figuren ser ud, som om udledningen fra landbrugsjorden trods alt er blevet mindre de senere år, så skal man ikke lade sig narre. Det er kun et udtryk for, at der efterhånden er så lidt kulstof tilbage i jorden, at selv hvis der nedbrydes den samme procentdel hvert år, så bliver den udledte mængde mindre og mindre.

Siden 1990 har der været et fald i det samlede kulstoflager i landbrugsjorden, på trods af at det siden 1990 har været forbudt at afbrænde halm på markerne. Årsagen til disse ændringer er den intensive dyrkning, idet der mistes meget kulstof, når der drænes og pløjes i den udstrækning, som det sker i Danmark, men også at halm og andre planterester fjernes med henblik på afbrænding i halmfyr, kraftvarmeverker eller biogasanlæg.

Landbrugets samlede klimabelastning

Det intensive danske landbrug står for omkring en tredjedel af den danske indenlandske udledning. Det er betydeligt mere end hvad der typisk bliver nævnt. Dertil skal lægges store bidrag fra produktionen af den importerede soja samt en hel masse andre hjælpestoffer i form af kunstgødning, pesticider og landbrugsmaskiner.

Langt størsteparten af den danske landbrugsjord er udlagt med enårige afgrøder til husdyrfoder – kun knap 20 pct. er udlagt med græs, hvoraf over halvdelen indgår i et sædskifte. Kun omkring 8 pct. af det samlede landbrugsareal er ifølge den seneste opgørelse udlagt med permanent græs. Det betyder, at det meste af landbrugsjorden hvert eller hvert andet år er udsat for kraftig jordbehandling samt gødskning og sprøjtning med pesticider.

Det danske jordbrugs drivhusgasemissioner er helt overvejende knyttet til det store husdyrhold og det dertil hørende store arealforbrug. Tre klimagasser udgør hver rundt regnet 10 pct. af den samlede danske udledning: 10 pct. er lattergas fra håndteringen af kunstgødning og husdyrgødning, 10 pct. er metan fra drøvtyggers fordøjelse og håndtering af gylle, og 10 pct. er CO₂-emissioner fra nedbrydning af dyrkningsjorden. Dertil skal lægges CO₂-udledningen knyttet til landbrugets energiforbrug, hvilket svarer til 2-3 % af Danmarks samlede udledninger – når man tager højde for landbrugets produktion af bioenergi.

Med til historien om landbrugets emissioner hører også, at der ganske vist mellem 1990 og 2003 var en stabil reduktion i udledningen af lattergas fra landbruget (i alt over 30 pct.),



Herhjemme såvel som i Sydamerika, der producerer den soja vores husdyr får, sker der en fortsat og dramatisk tæring på det organiske materiale.

Foto: Javier (Creative Commons)

men siden 2003 har udledningen holdt sig på nogenlunde samme niveau. Reduktionerne skete især i forbindelse med, at kvælstofnormerne blev sat ned sideløbende med forbedret kvælstofudnyttelse i husdyrgødningen. Det resulterede i mindsket brug af kunstgødning. Dette var alt sammen en følge af en række handlingsplaner, hvis primære formål har været at nedbringe kvælstofudledningerne – og er den eneste grund

» ***Biodynamisk jordbrug, permakultur og skovlandbrug peger i den rigtige retning og når længere end økologerne, når det handler om at genopbygge jorden og tilbagebetale kulstofgælden.***

til at landbruget med nogen ret kan hævde at have gjort en klimaindsats. Disse fremskridt blev desværre sat delvist over styr med Landbrugspakken vedtaget af Venstregeringen og dens støttepartier i 2015. Udledningen af metan har ikke ændret sig væsentligt over årene.

Biogas er ingen klimaløsning

Frem for at se produktionen af biogas som en klimaløsning, må den snarere ses som en form for legitimering af det konventionelle landbrug og den store animalske produktion. Man kan nedbringe nogle emissioner af metan fra gyllen og samtidig producere lidt energi – og på den måde kan man få det hele til at se lidt grønnere ud. Det er dog ikke meget energi, der kommer ud af det, hvis man ser det i forhold til den investering, der er nødvendig for at etablere et biogasanlæg.

I forhold til at nedbringe landbrugets udledning, så er gyllebaseret biogas derfor den helt forkerte vej at gå. Netop de store investeringer vil være med til at fastholde den landbrugsstruktur, der har givet os alle problemerne fra begyndelsen af, og som på ingen måde bidrager meningsfuldt til den globale fødevarerforsyning. Industriel animalsk produktion påvirker miljø og klima langt mere negativt end anden produktion af mad.

Gylle og anden husdyrgødning vil være begrænset i en fremtidig jordbrugsproduktion, hvor kosten overvejende skal være plantebaseret. Det industrialiserede landbrug er i forvejen tyngt af gæld og har allerede bundet store beløb i produktionsmidler. Det gør en omstilling til mere bæredygtige produktionsformer vanskelig. Etableringen af anlæg til at fremstille biogas baseret på gylle kommer til at binde yderligere store summer i anlæg, der er knyttet til især industriel svineproduktion.

Det kan diskuteres om den biologiske fraktion af husholdningsaffaldet bedst kan finde anvendelse, hvis det bioforgasses. I praksis anvendes det som regel som tilsætning til gyllegasanlæg. I disse tilfælde bruges forgasning af husholdningsaffaldet til at legitimere etablering og anvendelse af store biogasanlæg til gylle.

Alle de værker, der opføres i disse år, kan kun realiseres takket være store offentlige tilskud. At det er kommet så vidt, er et resultat af massiv lobbyisme fra landbruget og dets tilknyttede statslige og private forskningsorganisationer. Det kan man

se, hvis man dykker ned i historien om, hvordan bioenergi er kommet til at spille så stor en rolle, som det er sket i Danmark. Blandt andet har vi set en statslig Biogas Task Force med det ene formål at øge udbredelsen af biogas. Det er urimeligt, at meget store statslige støttebeløb anvendes til at løse et problem, som landbruget er ansvarlig for og selv burde løse.

I de senere år hører vi også biogas anprist af Økologisk Landsforening, men det betragter vi i NOAH som en udvanding af det økologiske landbrug, der har mere fokus på at sikre en indtjening fra de nødvendige marker med grøngødning end på bevarelse af dyrkningsjorden og plantesundheden. Økologerne stod oprindeligt for det synspunkt, at planterne blev sundere

og mere modstandsdygtige, hvis væksten ikke blev forceret af de let tilgængelige næringsstoffer fra kunstgødning. Men nu synes de at mene, at resten fra biogasproduktionen kan være bedre end planterester, kompost og husdyrgødning, netop fordi næringsstofferne er lettere tilgængelige for plantevæksten.

Der mangler viden om, hvordan vi kan dyrke vores mad og samtidig genopbygge jordens frugtbarhed og biodiversitet. Biodynamisk jordbrug, permakultur og skovlandbrug peger i den rigtige retning og når længere end økologerne, når det handler om at genopbygge jorden og tilbagebetale kulstofgælden. Alle disse metoder bør udforskes nærmere og kan forhåbentlig inspirere til løsninger, der kan bringe jordbruget tilbage på sporet.

Videre læsning

Madsuverænitet – Hvem skal bestemme over vores mad? En publikation fra Forum for Madsuverænitet. Udgivet af NOAHs forlag 2017.

Landbrug i Danmark. Notat udarbejdet af Bente Hessellund Andersen og Jacob Sørensen for Frie Bønder – Levende Land (La Via Campesina Danmark) og NOAH.

Mad og brændstof til Europa – på en klode med klimaforandringer og begrænsede resurser med kritisk fokus på husdyrfoder og biomasse til energi. Undervisningshæfte udarbejdet af Bente Hessellund Andersen, NOAH 2010.

Bente Hessellund Andersen er aktiv i NOAH Madsuverænitet og i NOAH Klimaretfærdighed.

DN: Klimaet kræver opgør med dagens landbrug

„Hvis vi skal tage ansvar for klimaudfordringen i dansk landbrug, så kan vi ikke fastholde en kæmpe svineproduktion, der kun er marginalt bedre i forhold til andre lande.“ Sådan siger præsidenten for Danmarks Naturfredningsforening, Maria Gjerding, i dette interview med Nyt Fokus.

— Ved Ole Busck —

Maria Reumert Gjerding har siden april 2018 været præsident for Danmarks Naturfredningsforening (DN). Hun kommer fra en karriere som konsulent og folketingsmedlem for Enhedslisten, hvor hun var landbrugs-, klima- og miljøordfører.

Ved sin tiltræden som præsident for DN lagde Maria Reumert Gjerding vægt på at få et bedre samarbejde med landbruget, men hun har, som interviewet i dette nummer af *Nyt Fokus* viser, ikke slækket på kravene til erhvervets grønne omstilling.

DN's landbrugspolitik, som kan læses på jeres hjemmeside, har nogle år på bagen. Tallene for griseproduktion og udslip af klimagasser er for længst overskredet, så målet om „landbrug og natur i balance“ er blevet endnu fjernere. Har I været for svage eller medgørlige over for landbruget?

„Tja, jeg tror ikke man kan beskyldte os for at have været specielt søde, men man kan sige, at det vi har gjort på det seneste netop er at lave en stor aftale med landbruget om at få 100.000 hektar landbrugsjord tilbage til naturen. Det er jo en samarbejdsaftale, så det er et konkret skridt, som landbruget er enig i, for at få en bedre balance mellem natur og landbrug. Hvis man skal tage bestik af, hvorfor vi ikke er rykket i den rigtige retning i rigtig mange år, så tror jeg det er fordi man har haft mere fokus på uenigheder og på at slås om tingene i stedet for at søge at finde løsninger. Det er det samarbejde, jeg har stillet mig i spidsen for.“

Truslen om udflytning

Man hører tit landbrugets organisation Landbrug & Fødevarer sige, at hvis ikke vi producerer, som vi gør i Danmark, ja så flytter produktionen bare til udlandet og så bliver det blot meget værre, for eksempel i forhold til klimaet. Hvordan forholder du dig til det argument?





Får på Tøndermarsken
Foto: Kjeld Hansen

„Det mener jeg grundlæggende er noget sludder på mange niveauer. Hvis vi kigger rundt i de europæiske lande, så er de jo også forpligtet til at overholde klimakrav mv., så man kan ikke bare flytte hele den danske svineproduktion til Polen. Hvis de så vil flytte endnu længere væk, ja så må vi jo søge at lære dem den teknologi, som vi mestrer. Men allerbedst så er det vel vores opgave at gå foran og i virkeligheden opbygge et landbrug, som tager klimaudfordringen alvorligt og begynder at binde kulstof i jorden, som både tænker i markdrift og permakultur-principper, hvor vi også får bundet kulstof i buske og træer og i vedmasse.“

„I det hele taget tænke: Hvordan skal landbruget se ud om 15 år, hvor vi skal have et landbrug, der ikke belaster klimaet overhovedet? Så jeg vil hellere sige, at hvis vi skal tage ansvar for klimaudfordringen i dansk landbrug, så er det det, der er vores opgave – og så kan vi ikke fastholde en kæmpe svineproduktion, der kun er marginalt bedre i forhold til andre lande.“

Den nye klimaminister Dan Jørgensen har til Landbrugsavisens spørgsmål om, hvorvidt dansk landbrug skal producere færre køer og grise mv. for at nå klimamålene, udtalt: „Nej. Det er en bunden opgave at sikre, at vi ikke risikerer at flytte produktionen til udlandet.“ Har du en kommentar hertil?

„Jeg er meget uenig i udsagnet. Det svarer jo til at sige at det er en bunden opgave at sikre at dansk landbrugsproduktion ikke ændrer sig. Vores landbrug skal udvikle sig i en langt mere bæredygtig retning, med økologi, langt færre husdyr, kulstofbinding i jord og kæmpestort klimaansvar. Så kan det forhåbentlig inspirere resten af verden til at følge samme udviklingsvej.“

Dansk landbrug bekæmper sult?

Hvad siger du til landbrugets argument om, at deres effektive måde at drive landbrug på er en nødvendighed for at bekæmpe sult i verden?

„Det meste af hvad dansk landbrug producerer går jo ikke til sultne mennesker. Det går til en middelklasse i lande langt herfra. Igen tror jeg, at skal man bekæmpe sult i verden, handler det jo for de fattige lande om at overgå til økologiske dyrkningsprincipper, hvor man opbygger jorden og har en langt mere mangfoldig og divers landbrugsproduktion. Også så man hele tiden spreder risikoen og i virkeligheden producerer til lokale markeder frem for til verdensmarkedet.“

„Det tror jeg også vi skal tænke på her i Danmark. Ikke at vi kun skal producere mad til os selv, men at vi skal tænke mad i et langt mere lokalt og regionalt perspektiv. Jeg tror, at i en verden, der står på kanten af meget voldsomme klimaforandringer, har et fødevarer system, der sender maden flere gange rundt om jorden, før den lander på en tallerken, ingen fremtid.“

» I en verden, der står på kanten af meget voldsomme klimaforandringer, har et fødevarer system, der sender maden flere gange rundt om jorden, før den lander på en tallerken, ingen fremtid.

„Sultbekæmpelse handler for mig mere om økologiske dyrkningsprincipper, om at opbygge jorden igen efter at vi har nedslidt den i mange år, og om at have et lokalt og regionalt perspektiv i hele verden.“

I udviklingslandene kæmper mange smålandbrugere for ideen om madsuverænitet (læs mere om begrebet madsuverænitet i notitsen)

» Man har haft mere fokus på uenigheder og på at slås om tingene i stedet for at søge at finde løsninger.

Madsuverænitet er også en kamp mod postkolonialisme på side 34 /red.). Det mener vi i NOAH også er relevant at arbejde med i Danmark. Er du enig?

„Jeg synes det er et rigtig godt princip, som jo taler ind i de ting, jeg også taler om. Det er vigtigt at kunne brødføde sin egen befolkning, men i Danmark har vi bare en landbrugsjord, der er så god, at vi godt kan kigge ud over vores egne grænser. Men det mener jeg ikke er i modstrid med madsuverænitetetsbegrebet. Det er blot en vigtig pointe, at man ikke må lukke sig om sig selv – man må ikke være så selvtilstrækkelig. Fødevarer, mener jeg, skal produceres i et regionalt perspektiv og ikke i et globalt. Der er mange ting vi stadig kommer til at transportere over store afstande, men jeg mener ikke, at mad skal være en af de ting.“

Støtter du en jordreform, der kan udbrede små, bæredygtige jordbrug i Danmark, som foreningen „Frie bønder – levende land“ efterspørger, som vil bidrage til madsuverænitet, biodiversitet og social udvikling på landet mv.?

„Vi ser jo gerne et landbrug, som er meget mangfoldigt, hvor der både er små og store landbrug, hvor flere mennesker kan opleve at komme ud og få jord mellem hænderne og dermed bedre begreb om, hvor vores mad stammer fra. Jeg ser i virkeligheden en langt større mangfoldighed, men jeg mener ikke at madsuverænitet kun hænger sammen med en masse små landbrug. Vi kommer også til at have store og meget effektive landbrug, men vi skal helt klart også have flere af de små.“

Biogas som løsning eller problem?

DN har en positiv holdning til etableringen af biogasanlæg. Dels af hensyn til recirkulation af næringsstoffer, dels som mulig backup til et energisystem baseret på vedvarende energi. Men kan man ikke frygte, at de store – og langt hen ad vejen subsidierede – investeringer i nye gyllebaserede anlæg skaber et „teknologisk lock-in“, så vi fremover bliver afhængige af den store svineproduktion?

„Jeg tror, at man skal være meget varsom med udbygningen af biogas – samtidig med at det jo er noget, vi lige nu går ind for. Men jeg er selvfølgelig enig i, at man skal tænke over, at man ikke får bygget anlæg, som kan klare så store mængder gylle,

at det ikke giver mulighed for at omlægge svineproduktionen i en langt mere økologisk retning. Vi mener jo at landbruget skal være 100 pct. økologisk.“

„Jeg kan godt se dilemmaet, samtidig med at jeg ikke synes, at vi står der lige nu. Lige nu har vi jo også i landbruget et affaldsproblem, som vi vel også har en form for forpligtelse over for. Hvordan kan vi udnytte den ressource (gyllen, /red.) bedst muligt? Og uanset at vi – fuldstændig ligesom NOAH – arbejder på at få afviklet den industrielle svineproduktion og få den omlagt til noget langt mere bæredygtigt, så er det jo ikke noget der sker i morgen. Det er noget, der vil ske gradvis.“

„Jeg er altså helt med på bekymringen, men det er en risiko, der ikke er umiddelbart forestående. Jeg tror, at det, der får svinelandbruget til at begynde at lægge om, er nogle helt andre ting – især en stadigt dårligere økonomi – og det kan biogasanlæg ikke holde hånden under. Jeg fornemmer også, at der er landmænd, der er begyndt at kigge andre veje hen, og at forbrugerne gradvis begynder at efterspørge en mindre kødbaseret kost. Det er nogle af de ting, vi skal arbejde med for at få omstillet dansk landbrug.“

„Og så må man samtidig sige til danskerne, forbrugerne og supermarkeds kæderne, at hvis vi gerne vil den her omstilling til et landbrug, der tager langt mere hensyn til klima og natur, så bliver vi alle sammen nødt til at engagere os. Man kan jo ikke kritisere landbruget og så gå ned og købe den billigste skinke i køledisken. Vi er nødt til at se hinanden i øjnene og indse, at det er et fælles ansvar.“

Ole Busck er lektor ved Institut for Planlægning på Aalborg Universitet og medlem af redaktionen bag Nyt Fokus.

LANDBRUG PÅ NETTET

Dette nummer af *Nyt Fokus* har haft landbrug som tema. Læsere, som ønsker at fordybe sig yderligere i emnet, kan med fordel besøge hjemmesiderne for NOAHs søsterorganisationer *Det Økologiske Råd* og *Danmarks Naturfredningsforening*. På *Det Økologiske Råds hjemmeside* kan man læse mere om rådets arbejde med landbrug, ligesom man på *Danmarks Naturfredningsforenings hjemmeside* kan finde den oplysende dokumentationsserie *Sådan ligger landet*, som indeholder et væld af interessante tal og oplysninger om natur, miljø og landbrug. Endelig vil vi også anbefale et besøg på NOAHs hjemmeside noah.dk, hvor man bl.a. kan læse mere om *NOAHs arbejde med madsuverænit* og downloade en lang række publikationer.



STADIG LANG VEJ TIL REGERINGENS KLIMAMÅL

I august 2019 præsenterede Energistyrelsen en ny fremskrivning af CO₂-udledningen fra dansk energiforbrug frem til 2030. Den såkaldte *basisfremskrivning* tager højde for de energiforlig, der er indgået under den tidligere regering. Fremskrivningen viser, at elsektoren gennemgår en hastig omstillingen til vedvarende energi (om end en god del af den vedvarende energi her kommer fra biomasse, som kun tvivlsomt kan betegnes som CO₂-neutralt). Til gengæld går det trægt med omstillingen inden for transport, landbrug og opvarmning af bygninger – for ikke at nævne flytrafikken. Basisfremskrivningen viser også, at hvis den nye S-regering skal leve op til ambitionen om at reducere CO₂-udledningen med 70 pct. i 2030, så skal landets aktuelle udledning reduceres med 24 pct.

EU SKAL SKRUE OP FOR BLUSSET

Ifølge *Den Europæiske Revisionsret* er det nødvendigt, at EU skruer op for blusset for at kunne leve op til målene for vedvarende energi. Siden 2014 er udviklingen gået i stå. Revisionsretten opfordrer derfor EU-medlemslandene til at tage affære og påpeger, at halvdelene af landene måske ikke når målene for vedvarende energi for 2020. Den advarer også om, at målet om 32 pct. vedvarende energi i 2030 kan blive svært at opfylde på grund af fraværet af bindende målsætninger.

EU-LANDES KLIMAPLANER ER IKKE AMBITIØSE NOK

Tidligere i år præsenterede de 28 EU-medlemslande planer for, hvordan de vil nå EU's klima- og energimål for 2030 på vej mod klimaneutralitet i 2050. Ingen af planerne lever op på målsætningerne, skriver *Ecologic Institute and Climact*. Selv de mest ambitiøse planer lever kun op til halvdel af potentialet, mens gennemsnittet ligger på mindre end en tredjedel som følge af utilstrækkelige måldefinitioner og manglende dokumentation af de politikker og den finansiering, der er nødvendig for at opnå klimaneutralitet.

BORGERFORSLAG OM STATSIG JORDBRUGSFOND

NOAH Madsuverænit og Forum for madsuverænit arbejder på fremsættelse af et borgerforslag med henblik på vedtagelse i Folketinget: „Læg landbruget om! En milliard kroner til en statslig jordbrugsfond som start på et nyt miljø-, klima- og menneskevenligt landbrug.“ Fonden skal sikre, at der årligt udstykes 20-30 landbrugsejendomme, som bortforpagtes/sælges til landmænd/-kvinder, der vil etablere mindre landbrug med bæredygtig drift, der bidrager til et alsidigt, klima- og naturvenligt landbrug og landskab.

Økologisk litteraturkritik - fra utopi til rå natur

Miljø- og klimaproblematikkerne understreger behovet for en nytænkning af forholdet mellem mennesket og dets omgivelser. Vigtigheden af en grøn revolution har også ramt litteraturvidenskaben og digtningen, som har leveret miljørefleksioner fra 1800-tallet og frem til i dag.

Af Aske Sparrebro

En minimumsdefinition på økokritik er, at denne angår studiet af forholdet mellem litteraturen og det fysiske miljø. Økokritik er altså en samlebetegnelse for den akademiske bestræbelse, som gør op med den del af litteraturvidenskaben, der kun fokuserer på mennesket, kulturen og deres indbyrdes samspil. Det er ikke længere tilstrækkeligt blot at fokusere på mennesket som eneste tænkende, følende og handlende fokuspunkt.

En ny slags litteraturvidenskab

Økokritik fordrer derfor en helt ny og mindre „menneskelig“ humaniorafaglighed. Det er ifølge økokritikken ikke længere nok for litteraturvidenskaben at være eksempelvis tekst- eller sprogorienteret, den må også forholde sig til den mangfoldighed af liv, der findes uden for mennesket og den natur, vi som mennesker er uløseligt forbundet med.

Forskningen viser, at vi må ændre vores adfærd, hvis vi skal overleve. Vi kan ikke bare leve af eller på planeten, men må leve *med* planeten. Kloden er ikke blot en passiv baggrund, der kan tages for givet til menneskets udfoldelse og udnyttelse. Dermed er der brug for et skred i vores selvopfattelse og idéen om vores eksistensberettigelse på jordkloden. Vi kan ikke længere betragte mennesket som hævet over vores omkringliggende miljø, men som del af det, og i en konstant vekselvirkning.

Dette tankesæt er grundlæggende hos økokritikkerne og nødvendiggør en ny selvforståelse og livsførelse i verden. Inspirationen til 1990'ernes første egentlige økokritik kan spores tilbage til 60'erne og 70'erne, hvor en begyndende klima- og miljøkritik rettede sig mod menneskets udnyttende natursyn. Den norske filosof Arne Næss var den fremmeste eksponent for økokritikkens forløber; den såkaldte „dybdeøkologi“, som arbejdede efter et princip om total ligevægt i økosystemet.

Miljøaktivisme – fra konkret til mental rengøring

Det vil sige et opgør med den hidtil grundlæggende menneskecentrerede verdensforståelse, hvor mennesket har forrang i forhold til det øvrige i det samlede økosystem. Disse tidlige dybdeøkologer havde ikke, som de senere økokritikere, et mere humanistisk-filosofisk erkendelsesprojekt med et fokus på, hvordan vi italesætter natur og kunst som oplysningsværktøj.

For dybdeøkologerne handlede det i højere grad om at skabe det intellektuelle fundament for en mere praktisk, økologisk ansvarlig etik. De talte for en bredere ideologi- og samfundskritik og imod hedonisme og materialisme.

Som Arne Næss udtrykte det: „Vi skal ikke forhindre isbjørn- enes udryddelse for, at vores børn skal have mulighed for at opleve dyret, men fordi den grundlæggende har ret til at eksistere på samme vis som alle andre.“

Denne tanke er stadig central, men dog radikaliseret i den nyere inkarnation af miljøtænkningen; økokritik. Fokus for det analytiske arbejde er stadig naturen og menneskets forhold til den. Men de nye fanebærere er i højere grad teoriorienterede akademikere med tilknytning til litteratur-, medie- og kunstkritik, der arbejder med måden naturen som koncept forstås og fremstilles på. Tesen bag dette arbejde er, at måden vi taler om en ting på, har afgørende betydning for hvordan vi omgås den helt konkret. I dette tilfælde altså naturen og miljøet.

Denne nye økokritiks første bølge udfoldede sig i 1990'erne og kaldtes også „den grønne økokritik“. Her er man orienteret mod naturen med en romantisk tilgang, hvor naturen anses som et rent og idyllisk sted, der ikke fortjener den dårlige behandling som mennesket giver den. Målet for „den grønne økokritik“ er, at genoprette det rene og rette forhold til naturen og inspirere til en sund klimaforståelse, hvor harmonien mellem mennesker og natur genfødes.



» *Virkeligheden indeholder også rædsler som ebola-virus, borrelia-flåter, og knoglemarvskræft, og disse er ligeså meget en del af „naturen“, som den nuttede kinesiske kæmpepanda.*

Foto: fotologic (Creative Commons)

Digte som miljøkamp

Kunst og kultur kan være med til at udbrede denne måde at tænke og handle på. Et godt dansksproget eksempel på en brobygning imellem økokritikkens første bølge og de aktivistiske dybdeøkologer er Thorkild Bjørnvigs (1918-2004) digtning:

*Jorden er et væsen, et helligt,
alle verdenshave forbundne,
skiftinge, som planlægger drabet på Hende
er selv hjemfaldne til drab,
den art som pisser i jordens oasebrønde.*

I dette digt fra samlingen *Delfinen*, udgivet i 1975, italesætter Bjørnvig, at jorden er hellig. Jorden besjæles og personificeres gennem det personlige stedord *hende*. Bjørnvig viderefører her et grundlæggende natursyn, der kan knyttes tilbage til Romantikens litteratur fra 1800-tallet. Jeget i digtet oplever, hvordan visse mennesker er blevet forbyttet af onde trolde („skiftinge“), og understreger derigennem en moralsk dom og dobbelthed i digtet, der spidser til med en anklage mod et samlende „dem“, der ikke kan forstå alvoren i deres miljøskadende handlinger.

Ligesom mange miljøforkæmpere i dag, forsøgte 1800-tallets romantikere at inspirere til en ny opfattelse af noget helligt eller vigtigt ved „det naturlige“ eller det „uspulerede“. Digtene skulle påpege muligheden for mere ligevægtige, psykologisk sunderere eksistensformer overfor oplysningstidens filosofi, der satte fornuft, målbarhed og stringens højere end godt var.

Ganske ligesom der i visse kredse i dag er en heftig kritik af karaktærræs, effektivisering og DJØF-mentalitet.

Naturromantikens egoistiske rødder

Den første bølge af økokritik er siden blevet heftigt kritiseret fra flere sider for at idealisere harmonien og romantikken i naturkonceptet, hvilket førte til formationen en „mørk økokritik“, der bryder med første bølges romantisering. Med filosofen Timothy Morton i front forsøger man at miskreditere den første bølges natursyn, da den nye „mørke“ bølge af økokritik vinder frem i 00'erne.

Kritikken af den „grønne“ første bølge går mere specifikt på, at mens der plæderes for total økologisk lighed, foregår der i realiteten en forskelsbehandling. Første bølge er optaget af at redde isbjørnen og den smukke bøgeskov fra menneskets udnyttelse, men er i realiteten ligeglad med for eksempel skovflåten og fluesvampen. Ting, som mennesket traditionelt har undgået og devalueret, bliver til stadighed negligeret i miljøkampen. Der er derfor, lyder kritikken, stadig tale om en grundlæggende egoistisk økotanke, om



Foto: La Belle Lumière (Creative Commons)

end mere kalkuleret. Naturen tjener stadig mennesket og er grundlæggende til for dets brug og fornøjelse.

En stor del af denne anden bølge af økokritikken udgøres af såkaldte „nymaterialister“, heriblandt Morton. Disse arbejder ud fra en radikal, ikke-hierarkisk verdensopfattelse, der indebærer, at mennesket sidestilles med den øvrigt eksisterende økosfære.

Menneskets særstatus i toppen af hierarkiet, som alt andet bestemmes ud fra, bør ifølge nymaterialisterne totalt og gennemgribende ophøre. Ganske som første bølge tilsyneladende prøvede på, men ikke formåede. Argumentet lyder, at man forud for konkret handling først må lære at anskue verden på en helt ny og mere korrekt måde. Først da kan man gøre sig håb om at kunne løse klimaproblemerne konstruktivt.

Økosystemet er ondt

Med den „mørke“ økokritiks nybrud fremhæves at alting i verden og i økosystemet er sammenfiltret og forbundet i en sådan grad, at mennesket har vanskeligt ved at gøre sig begreb om det. Dette fører paradoksalt nok, til trods for altinghører-sammen-tænkningen, til stor fremmedgørelse – både kollektivt og hos den enkelte.

Naturen er nemlig ikke romantisk, men meget virkelig og darwinistisk anlagt, jævnfør eksempelvis klimakrisen, som kan medføre menneskeartens undergang, men ikke nødvendigvis planetens. Biosystemet kan undvære os.

Når alt er ét, og alle på dén måde er individuelt undværlige, medfører det automatisk en fremmedgjorthed i forhold til sig selv og andre mennesker. Den individuelle identitet er dybest set forankret i en selvfølelse af den enkelte som unik og særlig, hvilket i bund og grund er indbildning set i det store universelle perspektiv.

Mortons problem med den grønne økokritiks naturromantiske forestillinger er, at der opstilles en utopisk løsning, som gør os passive i forhold til at indse og handle på klimakrisen. Naturen fremstilles for ofte som grundlæggende godartet, hvad den ikke er. „Naturen“ omtales også alt for tit som et udflydende koncept, et konstrueret begreb.

I den „mørke“ fortolkning befinder naturen sig som sagt ikke uden for mennesket, men er en del os, både konceptuelt og biologisk konkret. Den moderne forestilling om den romantiske natur, man kan møde „derude“ er et fantasifoster, som vi selv har skabt, fordi vi er egoister, og den behager os. „Naturlighed“ bruges til at sælge os gourmetmad, shampoo og charterferier – sammen med en falsk, vag ide om „god karma“.

I stedet skal vi bevæge os mod en åbenhed omkring og omfavne af et mørkere, mere realistisk natursyn som i højere grad afspejler faktiske, mere rå naturlove, som et økosystem fungerer efter. Tanken er, at litteratur kan bruges til at iværksætte et betydningsskred inden for begreberne økologi og natur.

Dette vil gøre os i stand til at se verden i et nyt og mere sandt perspektiv og måske handle mere korrekt. Virkeligheden indeholder også rædsler som ebola-virus, borrelia-flåter, og knoglemarvskræft, og disse er ligeså meget en del af „naturen“, som den nuttede kinesiske kæmpepanda. Jo før vi for alvor kan bryde igennem vore egne illusioner omkring naturen og menneskets plads i den, jo bedre.

Miljø-ligegyldigheden udstilles – så den kan fjernes

Et godt eksempel på litteratur der tager sit udgangspunkt i den „mørke“ økokritiks tanker er Theis Ørntofts (f. 1984) *Digte 2014*:

» De nyere økodigte bliver et talerør for en frigørelse fra vækstideologien. Ikke ud fra et romantiseret, idealistisk synspunkt, men i stedet et realistisk, overlevelsesbetinget synspunkt.

*I nat, i år
et sted imellem alle sine atomer
døde det man kaldte min mor.
Det siges at hun stadig sang mens de skar hende op.
Det siges at olien dryppede fra hendes lever.
Eller det siges
at hun faldt gennem dage og nætter
indtil floden på bunden
bar liget med sig ind i junglen.
Det siges, og det er sådan det bliver sandt.
Jeg betragter hendes skelet
inde i ravklumpen på natbordet
over tagene bliver himlen bleg.
Så kommer solen.*

Digter-jeget her befinder sig i vores samtid anno 2014, som titlen også understreger. Verden ser dog ikke ud som vi måske kender den. Det er underforstået, at der er en meget akut klimakrise i gang. Det er dog ikke en altudslættende apokalypse, men snarere en moraludslættende og etisk undergang, der finder sted. Fortælleren er en del af den verden, vi kender, og glemmer at stille spørgsmål til de handlinger, han foretager, før det er for sent.

Jeget som taler i *Digte 2014* er et centralt referencepunkt. Overalt refereres der tilbage til jegets tanker og følelser. Men der er tale om en splittet jeg-person. Det er ikke engang sikkert, at jeget altid kan kende sig selv.

Jeget er nogle steder ganske konkret og står i forbindelse til andre personer: „Jeg føler let tristhed efter at Line er gået“. Andre steder er jeget ligefrem fremmedgjort overfor sig selv: „nej, siger jeg, uden at vide hvorfra / jeg, siger jeg“ og „Hver dag husker jeg noget / jeg ikke selv har oplevet“. Jeget fremstår andre steder rent metaforisk eller symbolsk: „jeg er et koordinat for planter og genfærd“.

Jeget befinder sig altså i en splittet og forvirret tilstand. Dets følelser er depressive og temaer som angst, træthed og apati får jeget til at fremstå som værende i krise, på samme måde som verden omkring ham.

Jeg-bevidstheden er så allestedsnærværende i digtene, at der går inflation i den, så den mister sin hierarkiske betydning. Ligesom penge mister deres værdi jo flere man trykker, mister jeget også status jo flere gange Ørntoft bruger det i sine digte.

Jeget er yderligere totalt indlejret i sine omgivelser og kan ikke skilles ud fra dem som selvstændigt. Jeget er samtidigt fremmed for sig selv og splittet i atomer, og på den måde blot en del af en større sammenhæng:

*De atomer jeg var som barn
er de stadig til stede på denne blå planet
i så fald vil jeg gerne vide det
er de i Genève, er de i Stillehavet
er de på Fiji, er de i Tutankhamons grav
er de i amerikansk teenagers school shooting-fantasier
eller er de i psykiaterens dårlige ånde når han spørger mig:
kan du høre døden banke på den anden side af dine tanker?*

Den tilsyneladende ligegyldighed hos jeget peger altså mod en „mørk“ økologisk tankegang der italesætter erkendelse af civilisationens og miljøets håbløse tilstand. I stedet kan jeget blot konstatere, at han selv og samfundet er under nedbrud.

Denne accept kan ses som et alternativ til den menneske-centrede verdensanskuelse. De nyere økodigte bliver et talerør for en frigørelse fra vækstideologien. Ikke ud fra et romantiseret, idealistisk synspunkt, men i stedet et realistisk, overlevelsesbetinget synspunkt. Hvis noget kan afhjælpe klimakrisen, så må det være en akut bevidsthed om dens faktiske konsekvenser. Her kan litteraturen være et følelsesmæssigt, almenmenneskeligt brohoved.

Aske Sparrebro er skribent, cand.mag. i Filosofi & Nordisk Litteratur.

Brænder særligt for litteraturens aktivistiske og samfundskritiske potentiale.

➔➔ NYT OM NOAH

BROEN TIL FREMTIDEN - EN RØD GRØN ALLIANCE

Under klimatopmødet COP15 i København i 2009 arrangerede de grønne græsrodder *Klimaforum09*. Tusindvis af aktivister fra hele verden mødtes for at diskutere, hvordan man kunne skabe *System change – not climate change*. De repræsenterede mange forskellige samfundsaktører, der spændte fra de klassiske miljøorganisationer over et væld af alternative samfundsinitiativer til bondebevægelsen *Via Campesina*. De eneste der stort set glimrede ved deres fravær var fagbevægelsen.

Efter det mislykkede COP15 måtte arrangørerne af *Klimaforum09* erkende, at selvom græsrodderne havde formået at skabe stor opmærksomhed om klimasagen, var det ikke tilstrækkeligt til for alvor at ændre ved det etablerede politiske system og den herskende økonomiske tænkning. Skulle der gøres noget ved det, måtte klimasagen have en bredere folkelig forankring, og én af vejene til det syntes at være at få fagbevægelsen til at engagere sig.

I forlængelse af den erkendelse etableredes derfor *Græsroddernes Netværk for Bæredygtig Omstilling*, hvor progressive fagforeningsfolk blev inviteret til at deltage. Sammen udarbejdede vi et oplæg om 100.000 grønne jobs, hvor vi pegede på beskæftigelsesmulighederne ved en grøn omstilling inden for landbrug, transport, byggeri og transport. Det lykkedes at skabe en vis opmærksomhed om sagen i fagbevægelsen, men den store alliance mellem miljøbevægelse og fagbevægelse, som vi havde håbet på, kom aldrig rigtig i stand. Især i toppen af fagbevægelsen tænkte man fortsat i god gammeldags økonomisk vækst som vejen frem.

Men, små ti år efter det mislykkede COP15 ændrede folkestemningen sig pludselig. Forskere udsendte stadigt mere kritiske appeller, skoleelever gik i klimastrejke, tusindvis af mennesker deltog i klimamarcher og medierne begyndte at tage sagen alvorligt. I fagbevægelsen begyndte tillidsfolk at føle sig pinligt berørt over deres organisationers passivitet, kontakter blev skabt, og i løbet af godt seks måneder blev fundamentet lagt for et nyt initiativ, der skulle skabe bro mellem miljøbevægelsen og fagbevægelsen.

Initiativet blev formaliseret som en forening på et stiftende møde den 3. maj 2019 og har fået navnet *Broen til fremtiden*. Inspirationen kommer fra den tilsvarende norske organisation *Broen til fremtiden*. Foreningen omfatter indtil videre de grønne organisationer Danmarks Naturfredningsforening, Det Økologiske Råd, Greenpeace, Mellemfolkeligt Samvirke og

NOAH samt en række fagforbund som FOA, HK, IDA, Danmarks Lærerforening m.fl. Derudover deltager også *Forskernes Klimanetværk*. I foreningens grundlag stiller man sig bag en ambitiøs klimapolitik lige som man lægger op til, at en grøn omstilling af vort samfund kræver grundlæggende ændringer inden for alle fagområder. Disse ændringer vil foreningen forsøge at konkretisere i arbejdsgrupper og på konferencer i tiden, der kommer.

Man kan læse mere om initiativet på broentilfremtiden.dk!

Af John Holten-Andersen, medlem af NOAHs Bestyrelse og tidligere aktiv i Klimaforum09.

MADSUVERÆNITET ER OGSÅ EN KAMP MOD POSTKOLONIALISME

Vi har ikke længere madsuverænitet – dvs. lokal selvbestemmelse over vores jord og landbrugsproduktion og ret til sund mad produceret ved økologisk bæredygtige metoder. Danmarks fødevarer system bygger på et landbrug koncentreret på få hænder og på storimport fra det Globale Syd. I Syd overtager store, oftest multinationale selskaber store områder fra de lokale for at importere råvarer til os. Konsekvensen er fordrivelse af småbønder, oprindelige folk og naturødelæggelse. Derfor indebærer NOAH og *Forum for Madsuverænitet*s arbejde for madsuverænitet i Danmark, at vi bidrager til den globale kamp for madsuverænitet.

Hvis befolkninger i alle lande spiste lokale, bæredygtige fødevarer, ville andre landes landbrugsjorde og naturområder ikke blive overtaget af kapitalstærke selskaber. Men i Danmark er der begrænsede muligheder for at spise lokal mad, der bygger på økologiske principper fra små, regenerative landbrug. Regenerative landbrug er nødvendige svar på miljø- og klimakrisen, da de genopbygger jordens frugtbarhed, binder CO₂ og fremmer biodiversitet.

Vi anvender 80 pct. af Danmarks landbrugsareal til foder uden plads til mange andre produkter, hvilket formentlig skyldes den hårde konkurrence fra udlandet, så danske grøntsagsavlere har svært ved at klare sig. Endnu sværere er det at klare sig, hvis man gerne vil dyrke afgrøder via regenerative jordbrugsmetoder, der skal konkurrere med storproducenter, der kan producere billigere uden hensyn til jordens

frugtbarhed, binding af kulstof, drikkevand og biodiversitet. Dette vanskeliggøres yderligere af, at der i Danmark kun findes tre supermarkedsindkøbere, som presser prisen.

Resultatet er at vi både har en grønsags- og en kødproduktion, der i stort omfang bygger på udenlandske varer og har et alt for stort aftryk på land, miljø og klima langt ud over Danmarks grænser.

Men skal vi bare give op og håbe på, at politikerne gør noget? Det vil vi ikke vente på i NOAH. Derfor laver vi både anbefalinger til en anden landbrugs- og handelspolitik og arbejder helt lavpraktisk med at lave landbrugsture. Vi har interviewet utallige små landbrugere og har med *Forum for Madsuverænitet* påbegyndt dialog med lokale aktører om, hvordan man kan understøtte dem bedst muligt i at udbrede små, regenerative landbrug i Danmark. Vi taler også med producent- og fødevarerfællesskaber mv., der allerede arbejder med madsuverænitet i praksis. Vi indsamler viden, som vi vil bruge til at lave anbefalinger til kommunerne om, hvordan de bedst muligt kan understøtte lokal madsuverænitet. Samtidig indsamler vi viden om, hvordan lokale, der ønsker at gøre noget for at udbrede madsuverænitet, bedst muligt kan organisere sig. Vi håber, at dette vil være til gavn – ikke bare i Danmark, men også kan bidrage til at sætte en stopper for den fortsatte postkolonialisme i det globale Syd.

Af Natalia Lehrmann, NOAH Madsuverænitet

SOJAALARM: EU IGNORERER SLAGTNINGEN AF 9 MIA. DYR OG STIGENDE NATURØDELÆGELSE

Europa-Kommissionen lægger med sit soja- og planteproteininitiativ op til at støtte landbrugere i at dyrke proteinafgrøder, hvilket potentielt set vil kunne bidrage til, at flere mennesker spiser plante proteiner. Men i praksis ser det foreløbig ikke ud til at ville ske, for EU har i sin landbrugspolitik ingen mål om at nedsætte den animalske produktion – tværtimod. Overproduktionen af dyr nævnes heller ikke med et ord i Kommissionens forslag til ny landbrugspolitik, der er ved at blive forhandlet. Der sigtes derimod mod en fortsat stigende animalsk produktion. Dette til trods for, at den animalske produktion er hovedårsagen

til landbrugets store klimaaftryk og står for tre fjerdedele af EU's landfodaftrek fra landbrugsprodukter.

Derudover fremmer EU med sin klimapolitik aktivt overforbruget af afgrøder til biobrændstoffer, bl.a. fra soja. Europa-Kommissionens egne tal peger på, at biodiesel er dobbelt så klimaskadelig som fossil diesel. Konsekvensen af det fortsatte overforbrug af soja og andre planter som foder og brændstof er, at EU fortsat har et alt for stort globalt aftryk på land svarende til halvanden gang det landbrugsareal, der anvendes i EU.

Overalt italesættes grøn vækst som løsningen, men man kan stille spørgsmålstegn ved, hvor grøn væksten egentlig er, når det kommer til stykket. Kommissionen lægger med sin landbrugspolitik op til „grøn“ vækst blandt andet i form af flere svin, hvis gylle benyttes til at producere biogas. Ser vi igennem de pæne ord er det på tide, at flere indser, at vi bliver bildt ind, at øget overforbrug af animalske produkter, ligesom andet overbrug, er bæredygtigt ved at blive associeret med grøn vækst.

Kommissionen lægger også op til grøn vækst i form af støtte til biobrændstoffer. I praksis vil det betyde, at vi i EU optager endnu flere områder til bioenergi afgrøder i stedet for at bruge disse områder til fødevarer, hvilket øger efterspørgslen på landbrugsjord globalt. Også halm fjernes fra landbruget for at blive afbrændt i stedet for ved nedmuldning at bidrage til en frugtbar jord, der modvirker klimaforandringer ved at binde kulstof.

Læs NOAH og Frie Bønder – Levende Lands anbefalinger til at øge plante proteiner og en anden landbrugspolitik i rapporterne *Soja-alarm - Hvordan kan EU's produktion af plante protein øges på bæredygtig og agroøkologisk vis?* og *En grøn og retfærdig madpolitik*.

Af Natalia Lehrmann, NOAH Madsuverænitet

Rim i verdensmål

På et FN-topmøde i september 2015 vedtog verdens stats- og regeringsledere 17 verdensmål, som forpligter landene på en række mål for bæredygtig udvikling frem mod 2030. Forfatter og foredragsholder Unna Hvid har i den forbindelse udgivet bogen *Rim i verdensmål* (udgivet i 2018), som sætter verdensmålene på rim. Med forfatterens venlige tilladelse bringer vi her et lille udpluk af rimene.

1 AFSKAF FATTIGDOM



13 KLIMA- INDSATS



16 FRED, RETFÆRDIGHED OG STÆRKE INSTITUTIONER



Afskaf verdens fattigdom,
del af Vestens fedmeplom

Kloden kalder din klima-
indsats,
katastrofens game, set and
match

Fred, retfærdighed og
stærke institutioner,
fremtidens globale
samværs-
resolutioner